

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI CLUJ NAPOCA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ROMANO-CATOLICĂ
MASTERATUL DE CONSILIERE PASTORALĂ

LUCRARE DE DISERTAȚIE

Frank Boglárka

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI CLUJ NAPOCA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ROMANO-CATOLICĂ
MASTERATUL DE CONSILIERE PASTORALĂ

Moartea și doliul - apariția fenomenelor pe platformele de socializare

Conducător științific:

Dr. Diósi Dávid

Absolvent:

Frank Boglárka

Cluj-Napoca

2021

BABEŞ-BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM – KOLOZSVÁR
RÓMAI KATOLIKUS TEOLÓGIA KAR
PASZTORÁLIS TANÁCSADÁS MESTERKÉPZŐ

A halál és a gyász megjelenése a közösségi médiában

TUDOMÁNYOS VEZETŐ:

Dr. Diósi Dávid

VÉGZŐS HALLGATÓ:

Frank Boglárka

Kolozsvár

2021

Tartalom

0. Bevezetés	5
1. A halál megjelenése az online térben	8
1.1. Haldoklás a közösségi médiában	14
1.2. A halálhír közzététele	18
2. A gyász megjelenése és gyászmunka a közösségi oldalakon	23
2.1. Digitális hagyaték	38
2.2. Emlékoldal és technospiritualitás	40
2.3. Virtuális temetők	42
3. A feltámadás reménye az online térben	46
4. Összegzés	50
Mellékletek	52
Summary	55
Irodalomjegyzék	56

0. Bevezetés

Életünk során mindannyian szembesülünk különféle veszteségekkel a magánéletünkben és szociális kapcsolatainkban is. Ezek a veszteségek különféle érzelmi reakciókat váltanak ki bennünk és érzelmeink más-más intenzitásúak a veszteség mértékétől függően. A pszichológia a mindennapi életünk során megélt veszteségeket tárgyvesztésnek nevezi, ami azt jelenti, hogy elveszítjük a szeretetünk tárgyát. Megállapíthatjuk, hogy emberi életünk folyamán a legintenzívebb érzelmeket kiváltó veszteséget egy szeretett személy halála okozza. A veszteségre adott reakciója minden embernek más, sokakban egy világ omlik össze, vannak, akik meginognak hitükben, de találkozunk olyan személyekkel is, akiknek a veszteség következtében elmélyül az Istennel való kapcsolata. Természetesen ez mindenki számára egy nagyon mély és egyben kikerülhetetlen folyamat, viszont nagyban hozzájárultak a gyászfolyamat milyenségéhez a különféle népi hagyományok és rítusok. Ezek a hagyományok közösségi támaszt nyújtottak a gyászolóknak és elősegítették a veszteség feldolgozását. Gondolhatunk itt a közösségi halottsiratásra, ahol a gyászolók kifejezhették mély fájdalmukat, visszaemlékezhetek az elhunyt személyre és a közösség bekapcsolódásával imádkozhattak a szeretett személy lelki üdvéért. De gondolhatunk a temetési szokásokra is, amelyek szintén hozzájárultak a szeretett személy elengedéséhez, megadva a lehetőséget minden gyászoló hozzátartozónak, hogy búcsút vegyen az elhunyttól. A temetés során a közösség osztozott a gyászolók fájdalmában és minden egyéni gyász közösségi gyász is volt egyben.

Sokaknak a gyász szó hallatára a fekete ruha és az egy évig tartó gyászfolyamat jut eszébe éppen azért, mert a hagyományos kisközösségekben ezek is keretet adtak a gyásznak. Nem mondhatjuk, hogy mára ezek a népszokások és rítusok teljes mértékben eltűntek volna a társadalomból, hiszen vannak olyan közösségek melyek ragaszkodnak hagyományaikhoz, viszont észrevehetően változott az ezekhez való hozzáállás. A legszembetűnőbb változás a meghalás helyszínének a megváltozása; míg ezelőtt az emberek otthon a családi házban haltak meg s legtöbb esetben ott is voltak felravatalozva, ma már a legtöbb ember kórházakban hal meg és onnan a ravatalozóba szállítják őket. A kórházakban meghalt személyeknél a családtagok a halál pillanatában általában nincsenek jelen és a haldoklás során is csak a látogatási idő keretein belül lehetnek a haldoklóval. Ez sajnos elveszi a haldoklásnak azt az intim megélését, amikor a haldokló és a családtagok már szavak nélkül értik egymást és a szeretet csendjében vannak jelen egymásnak.

A hagyományok elhalványulásával tehát elveszítünk egyfajta hozzáértést; már nagyon nehezen beszélünk a halálról és a gyászról, legtöbb esetben tabuként kezeljük és nem tudunk mit mondani egy gyászoló személynek, mert kellemetlenül érint a téma.¹ Miért volt fontos erről beszélnem? Azért, mert mai világunkban a halál és a gyász a hagyományos népszokásokhoz viszonyítva teljesen más formában jelenik meg: az online térben. Jelen dolgozatomban a halál és a gyász megjelenési formáit vizsgálom a közösségi médiában és arra igyekszem válaszokat keresni, hogy a használt felületeinken milyen formában jelenik meg a halál gondolata, mennyire merünk foglalkozni vele és mit értünk az online gyász fogalma alatt.

Az első fejezetemben a halál témájával foglalkozom és annak megjelenésével a közösségi média felületein. Beszélék a közösségi média fogalmáról, valamint a felhasználói felületekről is, melyeket a dolgozat során említék. Ebben a fejezetben foglalkozom a közösségi médiában való haldoklás témájával és azzal, hogy a különböző online felületeken hogyan jelenik meg a halálhír közlése és milyen reakciókat figyelhetünk meg ezzel kapcsolatosan. Ebben a fejezetemben a következő kérdésekre keresem a választ: Vajon a közösségi média felületein mennyire merünk nyíltan beszélni a halálról és mindez milyen mértékben tudatos? A halálhír közlésénél merünk nyíltan fogalmazni, vagy inkább a halál különböző szinonimáit használjuk?

A második fejezetben a gyász megjelenését és a gyászfeldolgozás folyamatát vizsgálom, valamint azt, hogy a gyászmunka fázisai milyen formában jelennek meg a gyászoló személyek és az érintett felhasználók profiljain. Külön tárgyalom a digitális hagyaték fogalmát és az elhunyt személyek privát fiókjainak az emlékdallá nyilvánítását. A fejezet külön érdekessége a harmadik alpontban tárgyalt virtuális temetők témája, amely izgalmas, de egyben ijesztő is. Itt a leginkább kedvelt oldalakat említem meg, de fontos megjegyezni, hogy egyre több virtuális gyászfal és erre alkalmas felület jelenik meg, amely mutatja a téma érdekeltségét és azt is, hogy fejlődő világunkban egyre inkább igény van az ilyen jellegű szolgáltatásokra. Az online gyással kapcsolatosan arra szeretnék választ kapni, hogy vajon a közösségi média elősegíti a gyászfolyamatot, vagy méginkább hátráltatja a gyászoló személyt a veszteség feldolgozásában. Milyen hatása van az emlékdaloknak és van jövője a virtuális temetőknek?

A harmadik és egyben utolsó fejezetben röviden tárgyalom a feltámadás reményének a mibenlétét az online felületeken, de igazából nagyon kezdetleges következtetéseket tudtam a

¹ PILLING János: *A gyász hatása a testi és a lelki egészségi állapotra*, Semmelweis Egyetem, Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola, Budapest 2012.

témával kapcsolatosan levonni, mivel maga az online gyász is még viszonylag egy új dolog. Ebben a témában teljesen a felhasználók személyes profilján megjelenő megosztásokra és az azokra adott reakciókra hagyatkoztam. Úgy gondolom, hogy a feltámadás reménye az online felületeken nem jelenik meg nyíltan, viszont szinte biztos vagyok benne, hogy azok a gyászoló személyek, aki a veszteség ellenére is képesek Istenhez fordulni, a közösségi médiában is másképp élik meg a gyászukat. Ebben a témakörben azt vizsgálom, hogy mi keresztény emberek hogyan tudjuk elősegíteni az online térben a feltámadás reményébe vetett hit kialakulását a gyászoló személyekben.

Dolgozatomban az adatgyűjtést a saját Facebook profilomon végeztem, és minden adatot az elhunyt ismerőseim emlékdaláról gyűjtöttem. Az adatgyűjtés során nem tértem ki a Facebook felhasználók életkorára és nemi megoszlására sem. A Facebook felhasználók nagyobb többsége jelenleg még fiatal, ezért arányaiban kevesebb az elhunyt felhasználók száma is. A személyes ismeretségi körömben ezért 8 emlékdallá nyilvánított profilt vizsgáltam, indirekt módon. A véletlenszerű minták magukba foglalnak több száz bejegyzést és kommentet egyaránt, mint az elhunyt személyek profiljáról, mint pedig a gyászolók idővonaláról, több hónapra/évekre visszamenően. A bejegyzésekben és hozzászólásokban szereplő neveket és minden azonosíthatóságra utaló adatot töröltem és ezeket a felhasznált példákban a [keresztnév], [időpont], [helyszín] kódokkal helyettesítettem. A példákban az eredeti bejegyzéseket dőlt betűvel használok, nem változtattam és nem is javítottam őket. A számtalan letöltött bejegyzést és hozzászólást összevetve a példákban csak a legjellegzetesebbeket, valamint az általános többségben használtakat tüntetem fel. A kutatásom kibővítésének egyik módja lehet a továbbiakban az említett témakörök alapján összeállított kérdőív kitöltése Facebook felhasználókkal, szélesebb körben, több korosztályt érintő és különböző szociális változók mentén; melynek segítségével kvantitatív elemzésre is lehetőség van. A téma nagyon sok fantáziát hordoz magában, különböző elkülönített, csak bizonyos részterületre fókuszáló kutatásra is alkalmas. Fontos megemlítenem a kutatásom alapját és vezérfonalát képező tanulmányt, VESZELSZKI Ágnes és PARAPATICS Andrea tanulmányát (2014), melynek címe: *A részvételtől a részvétig. A halál megjelenése és gyászmunka a közösségi oldalakon.*²

² VESZELSZKI Ágnes – PARAPATICS Andrea: *A részvételtől a részvétig. A halál megjelenése és gyászmunka a közösségi oldalakon*, 2014.Április, in; [\(PDF\) A részvételtől a részvétig. A halál megjelenése és gyászmunka a közösségi oldalakon \(researchgate.net\)](#)

1. A halál megjelenése az online térben

A halál emberi életünk egyik alapeseménye, amelyet sok esetben passzív módon, életünkre törő külső kényszerként viselünk el. Fogalmazhatunk úgyis, hogy a halál tulajdonképpen az emberi akarat csúcspasszivitása, abban az értelemben, hogy emberi akaratunk a halál tényének semmilyen formában nem tud ellenszegülni.³ A halál valóság, mégis csak nagyon ritkán gondolunk rá, nem akarunk tudomást venni róla. Ez bizonyos értelemben érthető, hiszen a halál olyan valóság, amely a természetes életállapotnak az ellenkezője, ezért az emberi psziché tulajdonképpen elhárítja magától a halál gondolatát.⁴ Olyan dolognak fogja fel, mint amire nem jó gondolni, nem kell beszélni róla, el kell zárkózni előle. Ezért nagyon sok esetben a halál felkészületlenül ér bennünket, és halálfélelemtől szorongunk.⁵ Életünk végének a tudata, szorongást és félelmet vált ki bennünk és szinte már ösztönösen ellenkezünk az elmúlással, és elhárítjuk magunktól a halál gondolatát.⁶ A halálszorongás egyéntől függően másképpen nyilvánul meg, van, akinél közvetetten van jelen általános nyugtalanság formájában, és van, aki kifejezetten a haláltól szorong. Az utóbbi konkrét halálszorongás viszont egyes esetekben egészen rettegésig fajulhat, ezzel megakadályozva a személy kiteljesedését. Természetesen ennek is megvan a maga lélektani háttere, mellyel mi most nem foglalkozunk, viszont fontos megjegyezni, hogy a „halálszorongás a szülője minden vallásnak, hiszen így vagy úgy mind végességünk gyötrelmét igyekeznek csökkenteni.”⁷

Legtöbb emberben ez a fajta halálfélelem sok esetben egy közeli személy elvesztésével kapcsolatosan jön elő, főképp akkor, ha fiatal személy haláláról van szó vagy hirtelen halálról. Sokaknak csak ilyen helyzetben jut eszébe az a gondolat, hogy ez bárkivel és bármikor megtörténhet, akár vele is. Egy hirtelen haláleset nagymértékben sokkoló lehet, nemcsak váratlansága miatt, hanem a veszteséggel járó szembesülés ténye miatt is. Ha a halál nem azonnali, akkor a hozzátartozóknak, a barátoknak, az ismerősöknek van idejük felkészülni, de valójában ez a veszteség mértékén nem változtat, a halál bekövetkeztével a fájdalom ugyanolyan mértékű, csak a sokkos állapot intenzitása alacsonyabb.⁸

³ DIÓSI Dávid: „Kaszás a földön a halál...” *A halálbiztos halál teológiai boncolgatása*, in: DIÓSI Dávid (szerk.): *A halálbiztos halál. Tanulmányok az elmúlás és a halál kultúrájáról*, Szent István Társulat–Verbum, Budapest–Kolozsvár 2011, 9-14, 9.

⁴ SZENTMÁRTONI Mihály: *Az isten kereső, szenvedő ember. A pszichológia rákérdez az istenkép fontosságára a segítő szolgálatban*, in: BODÓ Márta (szerk): *Testben élünk*, Verbum, Kolozsvár 2016, 218-235, 228.

⁵ Elisabeth KÜBLER-ROSS: *A halál és a hozzá vezető út*, Gondolat, Budapest 1988, 1.

⁶ BENKŐ Antal–SZENTMÁRTONI Mihály: *Testvéreink szolgálatában*, Prugg Verlag, Eisenstadt 1981, 63.

⁷ Irvin D. YALOM: *Szemben a nappal. A haláltól való rettegés legyőzése*, Park Könyvkiadó, Budapest 2018, 5.

⁸ PINTÉR József: *Gyógyítás és erkölcs*, Kairosz Kiadó, h.n. 2003, 247.

Emberi mivoltunkból kifolyólag szükségünk van kapcsolatokra, családi és felebaráti viszonyokra egyaránt és ezért a halált úgy értelmezzük, mint az emberi kapcsolataink szétszakítóját. Mindez azért van, mert a legtöbb ember mondhatni akkor él igazán, ha élő kapcsolatban van embertársaival és ezekből a találkozásokból merít erőt, ezekből táplálkozik. Ez természetesen egy nagy pozitívuma a felebaráti kapcsolatoknak viszont szükség van arra is, hogy tudatába legyünk annak, hogy ahogyan emberi létünk is, kapcsolataink is korlátozottak. Annak a tudata, hogy a halál elválaszthat embertársainktól természetesen fájdalommal jár együtt, azonban ez a fájdalom magában rejti a lehetőséget, hogy felismerjük: „a mi saját szeretetünk csak kifejeződése annak a nagyobb szeretetnek, amely az leküzdhetetlen határon túl is megtart.”⁹

A halállal folytatott küzdelmeinket nemcsak azért viseljük nehezen, mert szomorúak és fájdalommal járnak, hanem azért is mert a halálon túli életről nincsen konkrét tudásunk. Emberi értelmünkkel csak az evilági dolgokig jutunk el, de a túlvilágról nem tudunk semmi konkrétat, pusztán csak reménykedünk egy szebb jövőben, egy földi életet követő világban.¹⁰ A reménység és a jövő szorosan összekapcsolódnak, hiszen akinek nincsen jövője, annak reménye sincsen; és ez fordítva is ugyanígy van: a reményteleneknek a jövő teljesen kilátástalan.¹¹ A keresztény emberek, akik hisznek a túlvilági életben, könnyebben veszik tudomásul a halál tényét,¹² hiszen tudják és hiszik, hogy a halál után van élet, nem reménytelen semmi, az elmúlás nem mindennek a végét jelenti, hanem egy minőségileg jobb és szebb sorsnak a kezdetét; melyre Jézus Krisztus feltámadása vezet el.¹³

A keresztény ember számára a szenvedések, sok esetben a halál okozta fájdalmak alkalmat adnak arra, hogy elgondolkozzon azon nagy ajándékon, melyet Krisztustól kapott az Ő kínszenvedésében.¹⁴ „Jézus azt mondja: életünk célja az, hogy szeressünk. Azt mondja, ne féljünk semmihez sem kötődni, ami a világban van, még akkor sem, ha ezek a kötődések megsebeznek. Ne féljünk kötődni az emberekhez és a világhoz, mert semmi sem múlik el,

⁹ Nicklas TOBIAS: *A halál komolysága az Ó- és Újszövetségben*, ford: VIK János–MÁTÉ Róbert, in; DIÓSI Dávid (szerk.): *A halálbiztos halál. Tanulmányok az elmúlás és a halál kultúrájáról*, Szent István Társulat – Verbum, Budapest – Kolozsvár 2011, 15-22, 22.

¹⁰ PINTÉR: *Gyógyítás és erkölcs*, 250-252.

¹¹ BENKŐ–SZENTMÁRTONI: *Testvéreink szolgálatában*, 63.

¹² PINTÉR: *Gyógyítás és erkölcs*, 258.

¹³ BODÓ Márta: *Halál, halálkultusz és haláltánc a középkori irodalomban*, in; DIÓSI Dávid (szerk.): *A halálbiztos halál. Tanulmányok az elmúlás és a halál kultúrájáról*, Szent István Társulat–Verbum, Budapest–Kolozsvár 2011, 81-91, 81.

¹⁴ SMITH E. Janet–KACZOR Christopher: *Életbe vágó kérdések. Bioetika katolikus szemmel*, Szent István Társulat, Budapest 2017, 137.

mindennek lesz beteljesedése.”¹⁵ Krisztus tehát arra tanít meg minket, hogy nem az az életünk célja, hogy szenvedjünk; az életünk célja az, hogy szeressünk. Akkor leszünk tehát boldogok, ha oda tudjuk adni az életünket minden szépségével és árnyoldalával együtt Krisztusnak. A szeretet velejárója a szenvedés, a fájdalom, a teljes önátadás; nem véletlenül lett a kereszténység szimbóluma a kereszt. A kereszt, amely nem más, mint minket szenvedélyesen szerető Isten arca! Annak a szeretetnek az arca, amely egészen a halálig szeret minket és mindent oda ad értünk.¹⁶ Ha így tudunk a halálra tekinteni, ha sikerül a veszteségek okozta fájdalomunkkal együtt Jézus Krisztushoz fordulni, akkor azt mondhatjuk, hogy a halál már nem félelmetes, sokkal inkább örömteli, hiszen Jézus feltámadása dicsőséges győzelem a halál felett.¹⁷

A halál gondolatát többféleképpen meglehet közelíteni, és keresztény érettségünk szempontjából is nagyon fontos, hogy felkészüljünk rá.¹⁸ Tudatában kell lennünk annak, hogy létezésünk egyértelműen magában hordozza a halált. Tudatába kell lennünk annak, hogy földi életünk bármelyik pillanatban véget érhet, bármikor meghallhatunk.¹⁹ Sajnos a modern életszemlélet szinte semmilyen mértékben nem akar tudomást venni a halálról, hiszen egyre inkább egy hedonista életfelfogást mutat. Az emberek többségének az élet a siker hajszolásáról, a tárgyi értékek felhalmozásáról, a külsőségekről és a maximum teljesítményről szól. Állandó megfelelési kényszer okoz szorongást sokaknak, hiszen folyamatosan arra készíti ez a belső hajtóerő, hogy egyre több mindent elérjenek, és bebizonyítsák, hogy értékesek, mindenképp érnek valamit. Bármilyen kis sikertelenség, veszteség idegességet és frusztrációt eredményez. Így már érthetjük, hogy egy haláleset, egy közeli ismerős elvesztése – mint a legnagyobb veszteség – a nem hívő emberek számára szinte megoldhatatlan problémaként van jelen. Ezért van az, hogy egyes emberek úgy tesznek, mintha a halál sem rájuk, sem a hozzájuk közel álló személyekre egyáltalán nem vonatkozna, egyszerűen kizárják a halál gondolatát.²⁰ A halált és a veszteséget a rohanó világ embere kudarcnak fogja fel; az emberi élet kudarcának. Ennek a kudarcnak a velejárója a szenvedés, annak a tudatosodása, hogy az élethez hozza tartozik a jó és a rossz, a boldogság és a boldogtalanság, a fent és a lent, az öröm és bánat.²¹

¹⁵ TÓZSÉR Endre (szerk.): *Önmegvalósítás keresztény szemmel*, Új Ember Kiadó, Budapest 2006, 30.

¹⁶ TÓZSÉR (szerk.): *Önmegvalósítás keresztény szemmel*, 29.

¹⁷ BODÓ Márta: *Halál, halálkultusz és haláltánc a középkori irodalomban*, 81.

¹⁸ SZENTMÁRTONI: *Az isten kereső, szenvedő ember*, 228.

¹⁹ BOROS László: *A halál misztériuma. Az ember a végső döntés helyzetében*, Vigilia Kiadó, Budapest 1998, 32.

²⁰ TÁNCZOS Vilmos: *A halottkultusz modern kori átalakulása*, in; DIÓSI Dávid (szerk.): *A halálbiztos halál. Tanulmányok az elmúlás és a halál kultúrájáról*, Szent István Társulat–Verbum, Budapest–Kolozsvár 2011, 109-121, 114-115.

²¹ BOROS Szabolcs: *Elidegenedés, halál. Jean Lacroix Kudarc-elmélete*, in; BODÓ Márta (szerk.): *Testben élünk*, Verbum, Kolozsvár 2016, 149-155, 151.

A modern társadalom halál-felfogásával szemben megfigyelhetjük, hogy a hagyományos életszemléletben a halál gondolata nem volt idegen, sőt fogalmazhatunk úgyis, hogy az emberi élet velejárójaként volt jelen a mindennapokban, mi sem mutatja jobban ezt, mint az idős emberektől oly sokat hallott életbölcseesség: „Isten adta, s Isten veszi el.” Ebben a hagyományos életszemléletben a halálhoz is ugyanolyan reális módon viszonyultak az emberek, mint azt élet minden más dolgához; a halál egy természetes esemény volt. A társadalomban jelen volt a halál tudata, maga a halál és a gyász folyamata nyilvános volt, közösségi eseményként mutatkozott meg. A hagyományos ember számára nem volt tabu a halál témája, nem titkolták el a gyerekek elől sem és nem volt kellemetlen róla beszélni. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy nem lett volna halálfélelem. Volt, de a halál utáni létezésbe vetett feltétlen hit, a közösségi rítusok és az együtt megélt gyászfolyamat a halál értelmezését egy teljesen más szemszögből világították meg.²²

A tudatos keresztény ember egy életen keresztül készül a halálra, mindezt természetesen lelki értelemben.²³ Az élet végső értelmébe vetett hit és mindazok az elképzelések, melyek a halál utáni életre vonatkoznak, megtanítanak bennünket élni; élni úgy, hogy meghalni is tudjunk. Polcz Alaine ismert magyar tanatólogus is hasonlóképpen fogalmaz egy beszélgetésben a halál és a haldoklás kultúrájával kapcsolatban: „Itt sokkal-sokkal többről van szó, mint a halálról és a haldoklóról. Itt az életről van szó.”²⁴ Életünk során előbb vagy utóbb szembesülnünk kell tehát azzal, hogy az idő múlik, és az idő múlását a változásokban tapasztaljuk meg. Változások nemcsak körülöttünk történnek, hanem bennünk is. Amikor szembesülünk az élet múlandóságával akkor az szomorúvá tesz, hiszen szembesülünk azzal a ténnyel, hogy akik közel állnak hozzánk, akik fontosak számunkra ugyan úgy alárendeltjei az élet múlandóságának. Megrendít a tapasztalat, hogy egyszer mindennek vége szakadhat, visszafordíthatatlanul.²⁵ Érthető tehát, hogy sokszor minden, amit teszünk értéktelenné tűnik az elmúlás fényében. Viszont mindez attól függ, hogy életünk során milyen istenkép alakult ki bennünk. Ha Istenre úgy tekintünk, mint gondviselő Atyára, akkor megtapasztalhatjuk, hogy milyen, amikor mindenestől szeretve vagyunk.²⁶ A tékozló fiú példázata mutatja a legszebben, hogy Isten mennyire szeret minket. Mi keresztény emberek mennyire másképpen élhetnénk az életünket, mennyire felszabadultabban lehetnénk jelen a minket körülvevő valóságban, ha ez

²² TÁNCZOS: *A halottkultusz modern kori átalakulása*, 113-114.

²³ BALÁZS Lajos: *Menj ki én lelkem a testemből*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda 1995, 11.

²⁴ TÁNCZOS: *A halottkultusz modern kori átalakulása*, 121.

²⁵ MUSTÓ Péter SJ: *Megszereted, ami a tiéd*, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, Budapest 2014, 75-76.

²⁶ Henri J. M. NOUWEN: *A szeretet belső hangja*, Ursus Libris, h.n. 2002, 63.

az istenkép lenne a szemünk előtt, melyet ebben a példázatban látunk.²⁷ Az elmúlás megtapasztalásának az elfogadásához, fontos megvizsgálunk röviden azt is, hogy mi okozza a legnagyobb nehézséget számunkra, a halál gondolatával kapcsolatosan? Hiszen még akkor is, ha az irgalmas Atyához fordulunk fájdalmunkban, tapasztalhatunk egyfajta elakadást. Ez az elakadás nem más, mint a veszteséggel és halállal járó magány érzése. Még az Istenben bízó ember is megtapasztalja a magányt és azt, hogy Isten magára hagyta a fájdalmában.²⁸ Természetesen nem könnyű együtt maradni a magánnyal, hiszen az egyedüllétnek ez a kínzó fájdalma csak még inkább arra készítenek, hogy gondolatban az elveszített személyre gondoljunk, arra a személyre, aki képes volt betölteni a bennünk lévő űrt. Azonban fontos, hogy legyen bátorságunk megélni a veszteség okozta magányt, hiszen legtöbb esetben az elszenvedett fájdalmat azért kapjuk, hogy azon keresztül kapcsolatba léphessünk a bennünk leginkább gyógyításra szoruló hellyel, a szívünkkel.²⁹ A halál, a fájdalmak, a veszteségek megélésével juthatunk el arra a felismerésre, hogy „Isten az életet akarja nekünk adni és az életre akar elvezetni bennünket, még ha ezt néha nehezen is fedezzük fel, látjuk be, fogadjuk el.”³⁰ Paul Ricoeur azokról akik eljutnak idáig ezt mondja: „Bizonyos emberek képesekké válnak rá, hogy a szenvedésnek valamiféle nevelő és megtisztító szerepet tulajdonítsanak. De ki kell mondani, hogy ez az érzék nem tanítható: csak fölfedezni lehet vagy újrafelfedezni.”³¹

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy mindennapi életünkben vannak kisebb nagyobb fájdalmak, veszteségek, mégis a halál életünk legnagyobb vesztesége. A fájdalmas és szenvedésekkel teli helyzetek, melyeket leginkább egy szeretett személy elvesztése következtében élünk meg sokszor teljesen kilátástalanok. Viszont még ezekben a nehéz helyzetekben is dönthet az ember, hogy milyen álláspontra helyezkedik.³² Fontos tehát, hogy felismerjük, hogy a halál és a gyász nem elszakítanak Istentől, hanem a veszteségek révén méginkább elindítanak az Istenkeresés útján. Bármennyire fájdalmas a halál gondolata és megtapasztalása, azt kell mondanunk, hogy lelki életünk fejlődését szolgálja, hiszen egy tudatos odafordulást kíván meg Istenhez, az Atyához,³³ aki „meggyógyítja a megtört szívűeket, és bekötözi sebeiket.” (Zsolt 147,3)

²⁷ Endraß ELKE: *Megbetegítő hit? Kiutak a válságból*, Kálvin János Kiadó, Budapest 2006, 131-132.

²⁸ TEGZES Katalin: *Meggyógyítja a megtört szívűeket és bekötözi sebeiket*, in; BERECSKI Silvia sa (szerk.): *Sokarcú irgalmasság. Vallomások, interjúk, tanulmányok*, Verbum, Kolozsvár 2016, 270-277, 275.

²⁹ NOUWEN: *A szeretet belső hangja*, 62-63.

³⁰ TEGZES: *Meggyógyítja a megtört szívűeket és bekötözi sebeiket*, 276.

³¹ RICOEUR Paul: *A rossz, mint teológiai és filozófiai kihívás* ford. KENDEFFY Gábor, in; Magyar Filozófiai Szemle, 1997/1-2, 868.

³² Elisabeth LUKAS: *Szenvedésnek is van értelme*, Agapé, h.n. 2007, 18.

³³ SZENTMÁRTONI Mihály: *Istenkeresésünk útjai. A Vallásos megtapasztalás lélektana*, Agapé, Szeged 2000, 9.

A virtuális világ és a számunkra egykor még misztikus kommunikációs felületek ma már szinte bármilyen emberi tevékenységet támogatnak az eladástól a vásárlásig, a békés megegyezéstől a lázadásig. Segítségével nagyon sok mindenre képesek vagyunk helyváltoztatás nélkül: tartjuk a kapcsolatot barátokkal, rokonokkal, kollegákkal; üzletet kötünk akár külföldi kliensekkel; idegenekkel találkozunk; információt gyűjtünk és cserélünk; kutatómunkát végezhetünk bármilyen szakterületen és nemutolsó sorban részt vehetünk olyan előadásokon melyeken személyesen talán nem lenne lehetőségünk megjelenni. A felsorolásban viszont nincs benne minden, mindezek mellett számos tevékenységet folytathatunk.³⁴ „Közismert definíció szerint a Web 2.0 azon internetes szolgáltatások gyűjtőneve, amelyek a közösségre épülnek, a szolgáltató által biztosított keretek között a felhasználók közösen készítik a tartalmat, megosztják, véleményezik vagy kiegészítik egymás információit.”³⁵

Az internet és a közösségi média mára már a mindennapjaink részét képezik. Vannak esetek, amikor azért vagyunk jelen egy közösségi hálón, mert éppen valamilyen fontos és más platformon nem elérhető feladat köt egy bizonyos felület használatához, azonban vannak személyek, akik tulajdonképpen napjuk legnagyobb részét az online felületeken töltik el, még akkor is, ha valójában nem lenne szükséges a virtuális jelenlét. Tapasztalhatjuk, hogy egyes emberek – és nem csak fiatalok – egy vagy több platformon élik az életüket, megosztva annak minden pillanatát legyen az öröm vagy bánat, de mindenképp szükségét érzik annak, hogy sok esetben banálisnak tűnő dolgokat is megosszanak az úgynevezett követőtáborukkal. Mára már minden korosztályt érint ez az „online örület”, minden ember rendelkezik bizonyos mértékű online jelenléttel, melynek során nagyon sok információt közöl és hagy maga után szándékosan vagy akaratlanul; ezeket nevezzük digitális lábnyomoknak. Ezek többek között a közösségi hálókön megtalálható profiljaink, bejegyzéseink, kommentjeink, képeink és videóink, valamint az általunk üzemeltetett honlapok, oldalak.³⁶ Mindezeket összességében digitális hagyatékunknak nevezzük, melyről bővebben tárgyalunk a második fejezetben.

A halál és a gyász elkerülhetetlenül mindenki élettapasztalatának részévé válik, viszont az elmúlt évtizedekben a média és a közösségi hálók fokozatosan elkezdtek halál és haldoklás észlelését és feldolgozási módjait befolyásolni. Egyre nagyobb teret kap a közösségi felületeken a halál és a gyász kísérés folyamata is, szinte azt mondhatnánk, hogy a modern társadalomban

³⁴ WALLACE Patricia: *Az internet pszichológiája*, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 13.

³⁵ MOLNÁR György–SZÜTS Zoltán: *Nem mondhatom el senkinek, elmondhatom hát mindenkinek! A privát média hatása a nyilvánosságra*, in; KOVÁCS KIS György (szerk): *Korunk*, Korunk Baráti Társaság, III. Folyam, 2017. augusztus/8, 16.

³⁶ BÚZÁS Andrea: *Az utolsó bejegyzés: gyász munka és digitális hagyaték a közösségi médiában*, in; https://mediakutato.hu/cikk/2012_04_tel/02_digitalis_hagyatek, letöltés: 2021.06.14.

megfigyelhető tabuizálás az online felületeken már nincs jelen. Természetesen ezzel semmilyen probléma nincsen, inkább a gond azzal van, hogy bizonyos témákról nagyon nyíltan tudunk beszélni az online térben miközben a valóságos életben ugyanazt a témát hártjuk a beszélgetéseinkben. Az ilyen témák közé tartozik a halál és a haldoklás is. A következőkben ezt szeretnénk közelebbről megnézni, hogy a különféle platformokon hogyan és miképp jelenik meg a halál fogalma és milyen reakciókat figyelhetünk meg. Megnézzük, hogy mit is jelent haldokolni a közösségi médiában, hogyan történik az elhunyt személy halálhírének közzététele és ezekhez milyen szöveges és képi tartalmak kapcsolódnak.

1.1. Haldoklás a közösségi médiában

A közösségi média (*social media*) ma már egyre több lehetőséget teremt az élet különféle eseményeinek a közzétételére és megosztására. A felhasználók nemcsak örömeiket és a boldog pillanatokot osztják meg követőikkel, hanem az átélt veszteségeiket is közzé teszik a használt felületeken. Ebben az értelemben tehát nemcsak a barátaikkal osztják meg életük jó és rossz pillanatait, hanem az újmédia működési elvei alapján ismeretlenek is hozzá férnek és megtekinthetik a személyes profiljukat.³⁷

A közösségi média fogalmának különféle szempontokat figyelembe vevő definíciói léteznek. Először is azt mondhatjuk, hogy olyan interaktív technológiák melyek lehetővé teszik az információk, ötletek és egyéb kifejezési formák létrehozását vagy megosztását a virtuális közösségeken keresztül. Olyan oldalakról van tehát szó, amelyek felhasználói részvételre és közösségi interakcióra épülnek fel. A közösségi média fogalma összeségében lefedi a közösségi hálózatok, a közösségi hírszolgáltatók, a tartalommegosztók, a wikik, a virtuális világok és játékok teljes körét; tehát a közösségi hálózatok melyekkel komolyabban foglalkozunk a közösségi média egyik megjelenési formáját jelentik. A közösségi hálózat fogalma olyan webalapú szolgáltatásokat jelöl, amelyek a felhasználók számára lehetővé teszik, hogy mindenki egyénenként profiloldalt hozzon létre egy adott rendszeren belül és létrehozson egy listát azokkal a felhasználókkal, akikkel szeretné a kapcsolatot fenntartani.

A legnagyobb népszerűségnek örvendő és legtöbbet emlegetett közösségi hálózati oldalak közé tartozik a Facebook, amely a legtöbb felhasználót tömörítő, ismerőskereső és tartalomlájkoló

³⁷ ZELENA András: *Veszteségkommunikáció az újmédia színterein*, 2017. 01, in; https://mediakutato.hu/cikk/2017_01_tavasz_nyar/09_vesztesegkommunikacio_az_ujmedia_szinterein.pdf, letöltés: 2021.06.14, 139.

platform. Továbbá idetartozik a rövid blogbejegyzésekre alkalmas Twitter, a csetelésre alkalmas Snapchat, mely csak rövid ideig tárolja az üzeneteket. Fontos megemlíteni a fiatalok körében egyre inkább elterjedt képmegosztót az Instagram oldalt, a videómegosztó YouTube és Tik-Tok felületeket is. Mindezek mellett nagy népszerűségnek örvend a virtuális hirdetőtáblának nevezett Pinterest és a szakmai profilt építő LinkedIn felület is. Ezek azok a közösségi hálók melyek nagy európai és észak-amerikai népszerűségnek örvendenek.³⁸

A halál és a gyász megjelenését vizsgálva természetesen nem kerül sor az összes fent említett platform vizsgálatára. Kutatásunk leginkább a legismertebb Facebook felületet helyezi előtérbe, de röviden bemutatásra kerülnek az Instagram, a Pinterest, a YouTube és a Tik-Tok felületek is azért, mert minden online platform más-más korosztályt érint. Összességében elmondható a témával kapcsolatosan tehát ezekről a közösségi hálókról, hogy teljes mértékben megváltoztatják a gyászolás módját és a halál tabusítását felváltja a halálról való nyilvános beszéd.³⁹

A közösségi médiában való haldoklás, habár első hallásra ijesztőnek hangzik mégis napjaink egyik velejárója. Ami zavart okozhat, hogyha egy elhunyt személy profilja továbbra is aktív marad és ha nem nyilvánítják emlékprofilná, vagy a hozzátartozók nem törlik a profilt. Ha a profil továbbra is aktív marad, kaphatunk például születésnap emlékeztetőt is, hogy köszöntsük fel a már elhunyt személyt. A probléma azzal kezdődik, hogy ezt igen sokan meg is teszik, úgy köszöntve az elhunyt személyt mintha még élne: „*Isten éltessen drága barátom.*” vagy „*Boldog születésnapot [keresztnev], remélem megtudjuk majd ünnepelni odaát.*” Ezzel a gond csak az, hogy sok esetben a komment szekcióban elindul egy úgynevezett 'kioktatás' arról, hogy az adott személy, nincsen tisztába, hogy a köszöntött személy már elhunyt. Mondhatjuk azt is, hogy sok esetben vita alakul ki egy ilyen vagy hasonló téves bejegyzés kapcsán, melyek – valljuk be – nem kellemes hangvételűek, mivel a kommentelők többsége a hozzászólás során olyan dolgokat is le mer írni, amiket személyes konfliktus esetén nagy valószínűséggel nem mondana ki.

Természetesen vannak olyan esetek, amikor megemlékezésként tesznek közzé az elhunyt személlyel kapcsolatosan egy régi fotót, egy feliratozott képet, egy videót vagy egy rá emlékeztető zeneszámot. A legtöbb esetben ezzel kifejezik a hiányt, amit érznek: „*Még mindig*

³⁸ VESZELSZKI Ágnes–PARAPATICS Andrea: *A részvételtől a részvétig. A halál megjelenése és gyászunk a közösségi oldalakon*, 2014.Április, in; [\(PDF\) A részvételtől a részvétig. A halál megjelenése és gyászunk a közösségi oldalakon \(researchgate.net\)](#), letöltés: 2021.06.14, 179.

³⁹ VESZELSZKI–PARAPATICS: *A részvételtől a részvétig*, 179.

nem hiszem el, hogy itthagytál minket...miért??? annyira fáj a hiányod...remélem gondolsz rám te is...” Az ilyen és hasonló bejegyzések mögötti szándékról, érzelmekről és mindezek értelmezéséről a későbbiekben tárgyalunk.

A közösségi hálókön való jelenléttel jár az az újszerű stratégia is, hogyha valaki egy betegséggel küzd, akkor vagy ő maga teszi közzé ezt a profiloldalán vagy a hozzátartozók által tudhatjuk, hogy milyen stádiumokban van, gyógyul-e vagy rosszabbodik az állapota. Ez azzal jár együtt, hogy ma már a privát és a nyilvános szféra határai teljesen összemosódnak, és már nemcsak a közeli ismerősök tudnak a beteg személy állapotáról, hanem az ismerősök ismerősei, vagyis idegenek is betekintést kapnak a személy magánéletébe.⁴⁰ Több felhasználó esetében megfigyelhető, hogy akár naponta többször is információkat tesz közzé a haldokló személyről, és imát kér érte: *„A mi drága [keresztnev] egyre rosszabb állapotba van, az orvosok szerint sincs már sok hátra. Kérlek titeket imádkozzatok érte, gondoljatok rá, annyira fájdalmas ez a dolog, kérünk titeket gondoljatok ránk imáitokba, elviselhetetlen a fájdalom, amit érzünk.”* Feltehetjük a kérdést, hogy ebben az esetben mi a célja a felhasználónak? Mit akar egy ilyen bejegyzéssel közölni vagy mire akar utalni? Az is kérdés lehet, hogy valóban a haldokló személyre irányul a kiírás vagy inkább a bejegyzést közzé tevő személy van a középpontban? Sokan azért közlik a haldoklás folyamatát a közösségi oldalaikon, hogy a távolban élő családtagokkal, rokonokkal, ismerősökkel is tudassák. Abban az esetben, ha a beteg személy teszi közzé az információkat a személyes profilján, megfigyelhetjük, hogy milyen pszichikai stádiumokon megy keresztül, de ezekre most nem térünk ki.

Emberi életünk természetes velejárója a fájdalom. A fájdalom fogalmának kétféle jelentését különböztethetjük meg, az első értelmezésben elmondhatjuk, hogy a fájdalom sajátos érzetét speciális idegszálak közvetítik és az érzékelő alany mindenképp érzékeli a fájdalmat, attól függetlenül, hogy azt kellemetlennek tartja vagy sem. Másféle értelmezésben azt mondhatjuk, hogy a fájdalom szó minden olyan érzést lefed akár fizikai, akár szellemi téren, amely nemtetszést vált ki belőlünk. Ennek a fájdalomnak a szinonimáiként használják a szenvedés, félelem, szorongás, baj, viszontagság szavakat, melyek a fájdalom problémáját vetik fel.⁴¹ A fent idézett bejegyzésben a fájdalom e második fajta értelmezését találjuk meg és már itt szembesülünk az ellenszegüléssel. A bejegyzést író személy fájdalma azt fejezi ki, hogy átéli, hogy a halál milyen személyes módon, olykor váratlanul és különféle helyzetekben érkezik és

⁴⁰ VESZELSZKI-PARAPATICS: *A részvételtől a részvétig*, 182.

⁴¹ C.S. LEWIS: *A fájdalom*, Harmat Kiadó, Budapest 1992, 80-81.

kopog be az emberhez.⁴² Mi keresztény emberek tudatába kell legyünk annak, hogy emberi szenvedésünkben sosem vagyunk egyedül, hiszen Jézus az, akiben megtestesült a szenvedő szolga alakja és ő minden emberi szenvedés iránt érzékeny. Jézus Krisztus legyőzte a bűnt és a halált, legyőzte a szenvedést, de ez nem azt jelenti, hogy a szenvedés nem létezik és nincs jelen emberi életünkben. Annál is inkább jelen van, de Jézus emberi szenvedésünket örömmé tudja változtatni, hiszen a szenvedés, a fájdalom Isten országának a befogadására készít elő minket.⁴³ „A keresztény ember számára a szenvedés értékét Krisztus példája jelzi: Ő az, akinek keresztthalála a földi, az emberi szenvedést isteni méltóságra emelte és az üdvözülés, a feltámadás küszöbének átlépését megmutatta.”⁴⁴ Feltehetjük azonban a kérdést, hogy vajon az élet mindig jó, még akkor is, ha nagy szenvedéssel jár? A válasz nagyon egyszerű: igen! Az élet lényegénél fogva jó, még akkor is, ha nagy fizikai, pszichikai vagy lelki veszteséggel, szenvedéssel kell szembesülnünk. Ha valaki szenved a fájdalomtól, az önmagában nézve nem jó, de ez nem jelenti azt, hogy a szenvedő személy elvesztette volna az emberi méltóságát.⁴⁵ Hiszen az „emberi személy méltóságának elve, Isten képmására alkotott mivoltunk gondolata,”⁴⁶ és „legalapvetőbb formája az ember lényegéhez tartozik, és ezért elveszíteni sem lehet. Ez a méltóság minden embernek sajátja élete legelső pillanatától kezdve annak valamennyi szakaszán át egészen a halálig.”⁴⁷ Azonban nem szabad megfélekedni arról sem, hogy a szenvedésből jó is fakadhat, hiszen a szenvedés által jobban kibontakozhat az emberi méltóságunk. Vannak személyek, akik a szenvedés által elmélyülnek lelki életükben és éppen a megpróbáltatások közepette fedezik fel életük értelmét. Vannak, akik a szenvedésben erősítik meg kapcsolataikat a szeretteikkel, és kiengesztelődnek haragosaikkal.⁴⁸ Ezért mondhatjuk azt, hogy a fájdalomnak szerepe van az egyének közötti kommunikációban is.⁴⁹ Bizonyos mértékig mindannyian megéljük a szenvedést akár magányunkban, akár érzelmi és lelki kimerültségünkben. Ezek a fájdalmak alapvetően a szeretet kudarcából erednek, és a probléma csak az, hogy teljes mértékben saját magunkra irányítják a figyelmet.⁵⁰

Megállapíthatjuk ezek alapján tehát, hogy a közösségi médiában a bejegyzést közzétevő személy nem feltétlenül közlés céljából osztja meg a haldokló hozzátartozó állapotát, sem pedig

⁴² LÉON-DUFOUR Xavier: *Bibliikus teológiai szótár*, Szent István Társulat, Budapest 1986, 1194.

⁴³ LÉON-DUFOUR: *Bibliikus teológiai szótár*, 1196.

⁴⁴ SZENTMIHÁLYI SZABÓ Péter: *A gyöngék ereje*, Szent István Társulat, Budapest 1997, 218.

⁴⁵ SMITH–KACZOR: *Életbe vágó kérdések*, 135-136.

⁴⁶ FARKAS Péter: *Hittel a jövőbe*, Szent István Társulat, Budapest 2001, 222.

⁴⁷ SMITH–KACZOR: *Életbe vágó kérdések*, 136.

⁴⁸ SMITH–KACZOR: *Életbe vágó kérdések*, 137.

⁴⁹ HOLLÓ László: *Isten csodálatos üdvösségpedagógiája. Alapvető erkölcs*, Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár 2007, 101.

⁵⁰ POWELL John: *Miért félek a szeretettől? A szorongás és a közöny leküzdése*, Vigilia Kiadó, Budapest 1997, 23.

egy fájdalmas veszteséget, hanem azért, hogy a Facebook ismerőseivel megossza az ő fájdalmát, a kétségbeesését. Feltehetően tudatalatti szándéka az, hogy vigasztalást kapjon az ismerősöktől, hogy rá figyeljenek, viszont fennáll annak a veszélye is, hogy saját magát sajnálkozás tárgyává teszi. A szenvedő ember ebben az esetben is egyszerűen csak szeretetre vágyik. Az online térben is szeretetre és vigasztaló megértésre vágyik. Ha egy személy hozzászólásban kifejezi együttérzését egy ilyen helyzetben akkor a másik ember iránti szeretetéről tesz tanúságot. A bejegyzést közzétevő személynek ez a szeretet jót tesz az énjének, azt érzi, hogy kedvelik őt és ezáltal enyhül a fájdalma.⁵¹ Az ilyen fájdalom teljesen lefoglalja a személyt, és sajnos ez a fajta önmagára koncentráció a szeretet megélésénke a gátját képezi, éppen ezért követi a közösségi profiljain egyik bejegyzés a másikat, mert a személy fájdalma annyira mély lett, hogy nem tudja megélni a szeretetet, amit kap. Ebben az esetben gondolhatunk egy beteg személyre, aki a közösségi médiában folyamatosan posztolja az állapotát, gondolhatunk a hozzátartozókra is, akik szembesültek a szeretett személy elvesztésének lehetőségével, és a veszteséget ért szenvedő személyekre is, akiken olykor-olykor túlnő a fájdalom. A legtöbb embert annyira magába zárja a saját fájdalma, hogy nem veszi észre az őt körülölelő szeretetet.⁵² A közösségi oldalakon a betegség, a haldoklás és a gyász megosztásának a támogatói is azt vallják, hogy a fájdalom megosztása az ismerősökkel és ismeretlenekkel segít a személynek abban, hogy a fájdalmat és a szenvedést könnyebben elfogadja és leküzdje. Vannak azonban szkeptikusok is, akik szerint nem elősegíti a halál bekövetkeztére való felkészülést vagy a gyász folyamatát, hanem méginkább elmerül a személy a fájdalmában és magára veszi a sajnálható és elesett ember szerepét.⁵³

1.2. A halálhír közzététele

A közösségi médiában fontos megkülönböztetnünk a halálhírrrel kapcsolatosan, hogy globálisan vagy regionálisan ismert személyekről van-e szó, illetve fontos különbséget tenni a lokálisan vagy kisebb közösségekben ismert emberekről szóló halálhír között. Jelen kutatásunk csak az általános Facebook felhasználókkal foglalkozik, nem térünk ki külön a széleskörű ismerettséggel rendelkező személyekre, és azoknak a halálhírére sem, akik rendszeresen szerepelnek a közmédiában és foglalkozásuk révén ismertek. Ezeknél a személyeknél ugyanis külön tárgyalható az, amikor a halálhírül úgynevezett állhír formájában jelenik meg pusztán

⁵¹ WALLACE: *Az internet pszichológiája*, 181.

⁵² POWELL: *Miért félek a szeretettől? A szorongás és a közöny leküzdése*, 24.

⁵³ VESZELSZKI-PARAPATICS: *A részvételtől a részvétig*, 182.

hatásvadászat céljából, valamint vizsgálható a gyászoló rajongók reakciója is. Fontos tehát figyelni, hogy egy ismertségnek örvendő személy halálhírét milyen weboldal teszi közzé, hiteles formában jelenik-e meg vagy sem.⁵⁴

Az általános Facebook felhasználók körében kutatva a halál megjelenését a legszembetűnőbb az ahogyan megosztják a profiloldalukon a szeretett személy elvesztését. Megfigyelhető, hogy a közzétett kiírásokban nagyon sok a túlzás, a tiltakozás, a nem elfogadás. „*Drága [keresztnev] kimondhatatlanul hiányzol. 🙄🙄🙄🙄MIÉRT???*” A fájdalom kifejezésére ahogyan az idézett bejegyzésben is jól szemléltető, nagyon sok hangulatjelet használnak a bejegyzést író személyek, legtöbb esetben sírós és összetört emotikont, fekete szivecskét és a szeretet kifejezésére a piros szivecskét. A halálhír közzététele során legtöbb bejegyzésben felmerül, hogy miért történik mindez, a gyászoló keresi az értelmét annak, hogy miért vesztette el a szeretett személyt.

A halálhír közzétételenek és minden részvétnyilvánító üzenetnek is elsődleges célja az érzelmkifejezés, majd a tájékoztatás,⁵⁵ hogy az ismerősökhöz eljusson az információ: „*Kedves ismerősök szeretett barátok. Szeretnénk tudatni veletek ki nem mondható fájdalunkat...szeretnénk tudatni veletek, hogy [keresztnev] már nincs közöttünk 🙄🙄🙄, már soha többé nem lesz közöttünk. Elviselhetetlen fájdalmat érzünk, 🙄.... ezt soha nem lehet már feldolgozni. ❤️*” Megfigyelhetjük, hogy az ilyen és hasonló bejegyzésekben a veszteséget ért személy tudattalanul is kerüli a halál fogalom formáit, de egy ilyen bejegyzésből tudhatjuk, hogy valószínűleg a megjelölt személy elhunyt. Találkozunk viszont olyan bejegyzésekkel, amikor a gyászoló személy nem teszi közzé a halálhírt, csak utal arra, hogy trauma érte őt, és a családját. „*Sosem gondoltam, hogy eljön ez a nap...egyszerűen csak ülök és nézek magam elé...nem tudom felfogni...*” Az ismerősök egy ilyen bejegyzést látva azonnal kiszereznék deríteni, hogy mi történt, ezért a komment szekcióban érdeklődnek: „*Mi a baj drága? Mi történt?*” / „*Mi történt? Meghalt valaki?*” / „*Ki halt meg? Ne ijesztgess!*”. Egyértelmű reakció a bejegyzést közzétett személytől, hogy mivel csak a fájdalmát szerette volna közölni, ezért legtöbb esetben a kommentben érkező kérdésekre nem válaszol. A kérdések sorozata mindaddig folytatódik, amíg egy felhasználó, aki valamilyen más forrásból értesült a halálesetről hozzászólásban részvétét nyilvánítja ki. „*Vigasztalást a családnak. Nyugodj békében [keresztnev].*” Vannak azonban akik nem hiszik el a személy halálát mindaddig, amíg egy közeli hozzátartozó nem igazolja vissza, hogy igaz vagy sem. „*Ezt nem hiszem el, tényleg*

⁵⁴ VESZELSZKI-PARAPATICS: *A részvételtől a részvétig*, 182.

⁵⁵ VESZELSZKI-PARAPATICS: *A részvételtől a részvépig*, 187.

igaz ez?” és amikor erre a hozzászólásra érkezik egy válasz, hogy valóban elhunyt a személy, akkor nyilvánítja ki részvétét a kommentelő a családnak.

Előfordulhat az is, hogy a halálhírről a média is foglalkozik. Ezekben az esetekben a gyászoló család és a hozzátartozók saját szavaik helyett megosztják a közösségi oldalaikon a halálhírt ismertető internetes forrást; vagy a hír megosztása mellé fűznek személyesebb tartalmú közlést:⁵⁶ *„Gyerekkoromban gyűjtöttem az újságcikkeket, azokat, amelyek érdekesek voltak, hogy megmaradjanak emlékre... ezt a cikket nem kell külön elraknom, mert egy életen keresztül összetört szívem darabjai közt megmarad. Ez a hír végigkísér életem hátralévő részében. Szörnyű! felfoghatatlan.”*

Az elsődleges sokkos állapot után, nemcsak a halálhírről értesülhetünk, hanem a temetésről és/vagy az évfordulós megemlékezések helyszínéről és időpontjáról is: *„Kedves ismerőseim, [keresztnev] temetésére holnap [időpont] kerül sor, a [helyszín] ravatalozónál. A megemlékező szentmise a temetést követően a [helyszín] templomban lesz megtartva.”* / *„Kedves barátaink, szeretett halottunk hathetes megemlékező szentmiséje [időpont, helyszín] templomban lesz. Köszönjük az érte mondott imákat.”*

A halálhír közzétételével kapcsolatosan egy nagyon szembetűnő és sokszor személyes hozzáfűzést nem tartalmazó közlési forma, amikor a gyászoló személy feketére változtatja a profilképét. Ennek több változata megmutatkozik, van, aki egy olyan képet tölt fel melyen gyászszalag látható, van, aki egy gyertyaláng képét tölti fel a profilképe helyett ezzel jelezve, hogy valakit gyászol. A fekete profilképeket általános megfigyelés alapján a közeli hozzátartozók és a családtagok, testvérek töltik fel; a közeli barátok vagy rokonok legtöbb esetben vagy a borítóképüket változtatják feketére, vagy a profilképükre szerkesztenek egy gyászszalagot ezzel kifejezve gyászukat az elhunyt személy iránt. Nagyon érdekes megfigyelés az is, hogy a családtagok és a barátok az idő múlásával olyan képeket töltenek fel borító- és profilképnek, melyen az elhunyt személy is megjelenik. Ez egyértelműen annak a kifejezője, hogy nem feledik az elhunytat és emlékét az online térben is őrizni szeretnék.

A halálhír közzététele a közösségi médiában sokkal gyorsabban terjed, mint a való életben. Ez abban mutatkozik meg, hogy a legtöbb esetben online felületre is feltöltött gyászjelentőt az ismerősök igen rövid idő alatt megosztják. A Facebook bejegyzések megosztásának a lehetősége elősegíti, hogy minél rövidebb idő alatt, minél több emberhez eljusson egy hír, jelen esetünkben a halálhír is. Általánosan megfigyelhető, hogy az elhunyt személy gyászjelentőjét

⁵⁶ VESZELSZKI-PARAPATICS: *A részvételtől a részvétig*, 187.

megosztja minden olyan közeli és távolabbi ismerős, aki kapcsolatban volt az elhunyttal, valamint azok is, akik tudatni szeretnék az ismerőseikkel a számukra kedves személy halálát. Ezeknél a megosztásoknál sok esetben láthatjuk a *R.I.P.* feliratot, amely az angol *rest in peace* rövidítése, melynek jelentése *nyugodjon békében*.

A halálhír megosztásának a formája másképpen jelenik meg az Instagramm, Tik-Tok és Youtube felületeken. Az Instagramm felületen a felhasználók több mint kétharmada fiatal. A halálhír közzétevése mondhatni mindenféle kiírás és hozzászólás nélkül történik. A felületen van egy olyan lehetőség, hogy készíthetünk összefoglaló történeteket, amely azt jelenti, hogy több képet összeszerkesztve, zenei aláfestéssel egy kis rövid videót készíthetünk és tölthetünk fel a saját fiókunk történetébe, ahol 24 órán keresztül megtekinthetik a követők. Ilyen rövid képösszefoglaló videókat találhatunk azoknál a személyeknél, akik ezen a felületen gyászolnak. A rövid történetek jellegzetesség, hogy egy nagyon szomorú zenei aláfestéssel vannak kombinálva fekete-fehérre szerkesztett képek, és rendszerint összetört és sírós emotikonok társulnak a videók mellé.

A Tik-Tok felületen, amelyre rövid és különböző témájú videókat készítenek és töltenek fel a felhasználók a halál és a gyász különleges formában jelenik meg. Ez esetben a rövid videó lényege abban áll, hogy a gyászoló személy kiválaszt egy közös képet, amely az elhunyt személlyel készült, majd ugyanúgy vagy hasonló öltözetben, megteremtve a képhez leginkább hasonlító környezetet beáll a képre és pár másodperc után megjeleníti az eredeti képet. Ezekben a videóknak is szomorú és fájdalmat kifejező dalokat hallhatunk aláfestésképp. Az érthetőség kedvéért egy rövid példát is fogalmazzunk meg. Egy fiatal lány készít egy rövid videót melyben tudatni szeretné, hogy kire emlékezik meg, példánkban az édesanyjára. A kamerát beállítva leül a kanapára és az egyik kezét oldalra úgy helyezi el, mintha éppen ölelné valakit. Ezt a képet szemlélhetjük pár másodpercig, majd megjelenik az eredeti kép, ahol az édesanyjával ölelkezve ülnek a kanapén. Az ilyen és hasonló videók egyre nagyobb népszerűségnek örvendenek ezen a felületen, hiszen semmilyen verbális kommunikációra nincs szükség, mivel nonverbálisan kifejezi az érzelmeit a gyászoló személy.

A Youtube videómegosztó felületen szintén egy másfajta formájával találkozhatunk a halálhír és a gyász közzététele. Azok a felhasználók, akik vlogokat készítenek – melyben bemutatják egy egész napjukat, különböző tevékenységüket és tulajdonképpen a kamera segítségével „viszik magukkal” a követőiket mindenféle – nagyon nyíltan beszélnek az életükről, melyhez hozzátartozik a halál is. Találunk olyan tartalomgyártókat, akik egy szeretett személy elvesztését követően pár hétig nem készítenek tartalmat a YouTube csatornájukra, majd

feltöltenek egy videót azzal a címmel például, hogy: *„Hova tűntem? Mi történt? Mindenről nyíltan és őszintén!”* A videó kezdőképe általában fekete-fehér, és egyértelműen árulkodik arról, hogy milyen témában készül a videó. Ezekben a felvételekben az érintett személyek mesélnek a veszteségükről, arról, hogy hogyan élték meg a krízishelyzetet, mi történt a temetés előtti és azt követő napokban. Rendszerint mesélnek az elhunyt személyről és arról, hogy miért volt fontos számukra, bevágnak közös képeket a videóba és itt is megjelenik a fájó érzelmeket kifejező zene. Az ilyen videók hangulata megérinti a nézők érzelmvilágát, főként azokét, akik szintén gyászfolyamatban vannak. Ez abban mutatkozik meg, hogy a videó alatti komment szekcióban a követők megköszönik a videót készítő személynek, hogy mert beszélni a halálról és az őt ért veszteségről. *„Köszönöm neked ezt a videót. Olyan jó, hogy van, aki nyíltan mert beszélni az ilyen témákról. Együtt érzek veled és köszönöm azt a sok erőt, amit én is kaptam tőled.”*

Összefoglalva tehát elmondhatjuk, hogy a halálhír közzététele a közösségi médiában sok esetben vigaszt és támogatást jelent a hozzátartozóknak. A részvétnyilvánítás akár hozzászólásban, akár privát üzenetben és az, hogy a halálhírt többen is megosztják, a veszteséget ért személynek azt fejezi ki, hogy az elhunyt személy fontos volt, sokan szerették és halálhíre több embert megrázott. Az online világban már nem kellene komoly szavak ahhoz, hogy kimutassunk azt, hogy szeretjük a másik embert, hiszen a törődés, a mások iránti érdeklődés kifejezhető egy lájkban, egy hozzászólásban, egy megosztásban. Nem tudjuk pontosan megállapítani a halálhír közlésének a szándékát, viszont a megemlékezések, az elhunyt személlyel kapcsolatos emlékek megosztása azt mutatja, hogy a közösségi médiában és a használt felületeken szeretnénk, hogyha tovább élne az elhunyt emléke.

2. A gyász megjelenése és gyászmunka a közösségi oldalakon

A gyászról nehéz egy egységes képet alkotni, mert egyszerre magába foglalja a veszteséget, a fájdalmat és a megrendülést, illetve magát a veszteségnek a feldolgozását és annak a hosszas folyamatát is.⁵⁷ Röviden azt mondhatnánk, hogy a gyász egy emberi reakció, amely a tárgyvesztés következtében alakul ki.⁵⁸ A haláleset bekövetkeztével a gyászoló személyben összeomlik a világ, az eddig megbízhatóan működő világa hirtelen kiszámíthatatlanná válik, meginog az életbe vetett hite és olykor értelmetlenné válik az élete.⁵⁹ Sigmund Freud: *Gyász és melankólia* című írásában különbséget tesz a normál gyász és a patológiás (szövődmenyes/kóros) gyász között. Az ő meglátása szerint normál gyásznak nevezhető az, ahogyan a minket ért veszteségekre reagálunk. A veszteség tárgyától függ az azt követő érzelmi reakció mértéke, kisebb veszteség esetén a reakciót nem követi intenzív érzelmi áramlás. Egy szeretett személy elvesztése azonban egy visszafordíthatatlan esemény, amely erős és mély érzelmi reakciót vált ki,⁶⁰ ezért a halál a „legintenzívebb érzéseket kiváltó veszteség.”⁶¹

A normál gyász a legtöbb esetben rossz közérzetet, szomorúságot, tehetetlenségérzést, kedvetlenséget válthat ki az emberekből.⁶² A kiváltott reakciót természetesen nagyban befolyásolja, hogy az illető milyen kapcsolatot ápolt az elhunyt személlyel és az is, hogy a szeretett személy milyen körülmények között halt meg. A veszteségre adott reakciót befolyásolja továbbá a gyászoló személy életkora, előző élettapasztalatai, hitbeli meggyőződése, illetve az éppen aktuális lelkiállapota is. Éppen ezért embertől függően különbözőek lehetnek a gyászreakciók.⁶³ Megfigyelhetőek a normál gyással kapcsolatosan általános fiziológiai tünetek is. A gyászoló személy légzése elnehezedik, gyakran jelentkezik légszomj, erőtlenség, fulladás érzés, izomfájdalom, hirtelen elgyengülés, emésztési zavarok. Mindezekhez társul még intenzív stressz, szorongás és feszültség, olykor pszichikai fájdalom is.⁶⁴ Az emberi összezavarodottságból nagyon nehéz újra visszanyerni a stabilitást, mindez sok erőfeszítéssel jár, éppen ezért nem véletlen a „gyászmunka” fogalmának használata Freud

⁵⁷ FODOR Rita: *Gyászfeldolgozás a haláltól elidegenedett korban*; in: BEREZKI Silvia sa (szerk.): *Sokarcú irgalmasság. Vallomások, interjúk, tanulmányok*, Verbum, Kolozsvár 2016, 251-269, 251.

⁵⁸ SZABÓNÉ KÁRMÁN Judit: *Családgondozás–krízisprevenció*, Medicina Könyvkiadó Rt, Budapest 2004, 262.

⁵⁹ SINGER Magdolna: *Vigasztalódás a gyászbán*, Jaffa Kiadó, h.n. 2016, 15-16.

⁶⁰ FODOR: *Gyászfeldolgozás a haláltól elidegenedett korban*, 252.

⁶¹ PILLING János: *A gyász lélektana és a gyászolók segítése*; in: PILLING János (szerk.): *A halál, a haldoklás és a gyász kultúranropológiája és pszichológiája*, Semmelwei Kiadó, Budapest 2010, 177.

⁶² FREUD Sigmund: *Mourning and Melancholia*, in: https://web.english.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Freud_MourningAndMelancholia.pdf, letöltés: 2021.06.16.

⁶³ FODOR: *Gyászfeldolgozás a haláltól elidegenedett korban*; 252.

⁶⁴ LINDEMANN Erich: *Az akut gyász tünettana és kezelése*, in: https://kharon.hu/docu/1998-99-tel_erich-akut.pdf, letöltés: 2021.06.16, 1.

nyomán. „A gyász munka tehát a veszteség teljes felismerését és elfogadását jelenti, annak a kegyetlen ténynek a tudatosulását és elfogadását, hogy a szeretett személy visszavonhatatlanul meghalt.”⁶⁵ Ez nagy erőfeszítést és tudatosságot igénylő folyamat hiszen megfigyelhető, hogy a gyászoló személy igen sokáig foglalkoztatja a bűnösség érzése, a büntudat, ezért a személy kutakodni kezd a halál előtti közös emlékek között, és természetesen kiemel minden olyan hibát amelyet az elhunyt személlyel kapcsolatosan vétett és szükségét érzi annak, hogy azokat jóvá kellett volna tegye. Természetesen itt sok esetben kis dolgok felnagyításáról és torzításáról van szó, melyekre a gyászoló a már elhunyt személy bocsánatát kéri/várja.⁶⁶ A szeretett személy elvesztése, de legfőképp a temetési szertartást követően megfigyelhető, hogy megváltozik a gyászoló addig megszokott napi rutinja. Nehézséget okoz a kapcsolatok fenntartása, ingerültebbé és feszültebbé válik, és mindez megfigyelhető verbális és nonverbális kommunikációjában is.⁶⁷ A gyászreakció hosszúságát befolyásolja, hogy mennyire sikerül a személynek a gyászmunkában való előrehaladás, és mindez magába foglalja a függetlenedést a halotthoz fűződő kötődésből, a környezethez való alkalmazkodást, melyben az elhunyt személy már nincsen jelen, kapcsolatfenntartást és új kapcsolatok kialakítását is.⁶⁸

A patológiás vagy szövődményes gyászreakció meghatározása nem könnyű, mivel minden embernél mást jelent, de röviden definiálva azt mondhatjuk, hogy a normál gyásznak, a normális gyászreakciónak az eltorzulását jelenti. Tehát a szövődményes gyász eltér a normál gyászreakciótól és ezt pszichés és szomatikus tünetek is kísérik. Ezekben az esetekben a gyászoló személynek külső segítségre van szüksége ahhoz, hogy elinduljon a gyászfeldolgozás útján. A szövődményes gyász kialakulását legtöbb esetben a váratlan veszteség, fiatal vagy gyermek halála, korábbi feldolgozatlan traumák, gyilkosság, öngyilkosság és még sok más traumatikus esemény okozhatja. Nagyon gyakran a patológiás gyászreakció depresszióba torkollik, jellemzői lehetnek a túlzott büntudat, a folyamatos feszültségérzés, szorongás. Ezeket a jellemzőket felismerhetjük a normális gyászreakció kapcsán is, ezért fontos megjegyezni, hogy abban az esetben válnak patológiássá, ha nagyon mélyen rögzülnek és tartósan fennmaradnak.⁶⁹ A súlyos veszteséget a gyászoló személy elfogathatlannak tartja és úgy éli meg, mintha az elhunyttal együtt ő maga is meghalt volna, természetesen lelki értelemben. Ez a krízisállapot teljesen beborítja a gyászoló személyt és nem lát kiutat. Szenvedésének

⁶⁵ SINGER: *Vigasztalódás a gyászban*, 16.

⁶⁶ LINDEMANN: *Az akut gyász tünettana és kezelése*, 2.

⁶⁷ FODOR: *Gyászfeldolgozás a haláltól elidegenedett korban*; 253.

⁶⁸ LINDEMANN: *Az akut gyász tünettana és kezelése*, 3.

⁶⁹ FODOR: *Gyászfeldolgozás a haláltól elidegenedett korban*; 253.

középpontjában a történetek visszafordíthatatlansága áll, megrendül a hitében és tiltakozik a végleges elválás ellen. Legtöbb patológiás gyászreakció nagyon sok ideig fennáll, a személy belekeseredik a gyászába és elidegenedik a környezetétől, a körülötte álló személyektől.⁷⁰ Sok esetben ezek a személyek „a mély gyászt néha még önmaguk előtt is titkolni igyekeznek, ezért számukra nehezebb és talán hosszabb ideig tart a gyászmunka is.”⁷¹

A gyászreakció és a gyászmunka egyénileg változó lefolyása miatt nem könnyű meghatározni a konkrét pszichés folyamatot, a szakirodalomban is eltérő és többféle felosztását találhatjuk meg a gyász szakaszainak megjelölésére. Általánosan a kezdeti modellek a gyásznak három fázisát különítik el: az első az érzelmi sokk, a második a veszteség tudatosulása és végül a felépülés. Az idő múlásával a második szakasz kibővül, más-más szakemberek különböző fogalmakat határoznak meg ezzel kapcsolatosan, melyekkel a későbbiekben foglalkozunk. A többféle modell sokszínűsége is mutatja azt, hogy a gyász és a veszteség feldolgozása egy nagyon összetett folyamat ezért összemosódnak a szakaszok.⁷² Tehát azt mondhatjuk, hogy nincs előre megjósolható idő, mialatt a gyász folyamata biztosan véget ér és a gyászoló személy pszichoszomatikusan és lelkileg is teljesen rendbe jön. A gyász folyamatát azonban nem szabad siettetni, ebben az esetben is egyéntől függő az a tempó, amely során a gyászoló személy végig megy a veszteség feldolgozásának általánosan meghatározott szakaszain. Fontos tehát, hogy megadjuk a gyászolónak a szükséges időt akkor is, hogyha fél évet, egy évet esetenként több évet is igénybe vesz a szeretett személy elvesztésének a feldolgozása. A gyászmunka során elképzelhető, hogy bizonyos időszakokban intenzívebben éli meg a gyászoló személy a veszteséget, de ezek között mindig egy nyugodtabb időszak áll fenn, melyek idővel egyre hosszabbak lesznek és az intenzív gyászidőszakok lerövidülnek. Ez mutatja a gyászmunka előrehaladását és azt is, hogy a gyászoló személynek egyre inkább sikerül kilépnie a beszűkült látóköréből és sikerül új életet kialakítania, melyhez hozza tartozik a szeretett személy elvesztése.⁷³

A mai rohanó világunkban annyira elidegenedtünk a haláltól, hogy hiába képezi mindennapjaink részét, mégis távolinak érezzük. Mindazok a rituálék melyek a halálhoz és a gyászhoz tartoznak teljesen kiüresedtek, rutinszerűvé váltak és olykor már pusztán a megszokás

⁷⁰ SINGER: *Vigasztalódás a gyászban*, 17.

⁷¹ FEUER Mária: *Gyász a családban*, in: FEUER Mária (szerk.): *A családsegítés elmélete és gyakorlata*, Akadémiai Kiadó, Budapest 2008, 607.

⁷² PILLING János: *A gyász hatása a testi és a lelki egészségi állapotra*, Semmelweis Egyetem, Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola, Budapest 2012, 12-16.

⁷³ North York General: *Hogyan tovább? Útmutató szeretteink elvesztésének átéléséhez*, in; https://www.nygh.on.ca/data/2/rec_docs/1496_Going_on_from_here_-_Hungarian.pdf, letöltés: 2021.06.16, 9.

részét képezik. Kulturális szempontból a gyász más-más formákban jelenik meg, és ez meghatározza a gyász normális és szövődményes voltát is. Ami minden kultúrában megfigyelhető, hogy egy bizonyos viselkedésmódot követel meg a gyászolótól, gondolhatunk itt az öltözködésre, halottsiratásra, régi hagyományok betartására. Ma már több helyen feloldódtak a külsőleges elvárások, nem ragaszkodnak annyira a régi hagyományokhoz, enyhültek a gyászra vonatkozó és a gyászolóval szemben támasztott elvárások is. A régi hagyományban fellelhető, hogy általánosan egy évet gyászolták az elhunyt személyt, egy évig hordtak fekete ruhát – több falusi közösségben még ma is fennálló hagyomány – ezzel is jelezve azt, hogy a gyászfolyamat legalább egy évet, de akár több évet is eltarthat.⁷⁴ Megállapíthatjuk tehát, hogy a régi társadalmi hagyomány „a gyászszerteremtéstől az öltözködésig, az életvezetéstől a magatartásig, az illendő arckifejezéstől a kötelező szavakig megszabta a teendőket, és ezzel segítette, vezette a gyászolót.”⁷⁵

A modern társadalomban megfigyelhető, hogy egyre inkább a gyász elutasítása jelenik meg, ki nem mondott elvárásként van jelen, hogy a gyászban nem szabad megrendülni, úgymond hősiesen kell viselni a veszteséget. Ez leginkább nagyvárosokban jellemzőbb magatartás, legtöbb ember igyekszik minél hamarabb túllendülni a veszteségen – mindez természetesen kevés idő elteltével csak külsőségekben mutatkozhat meg – igyekszik úgy viselkedni, úgy mutatkozni mintha nem történt volna semmi, visszatér a munkájához és próbálja maximálisan a veszteség előtti életét élni. A társadalom és a közösség hozzáállása a gyászhoz, a gyászolóhoz igazán gyengének mondható, mindez azért van mert ma már félnek az emberek odafordulni a gyászolóhoz, mert nem tudják mit mondhatnának, hogyan szólíthatnák meg, hogyan viszonyuljanak hozzá.⁷⁶ „Azért is tudunk keveset a gyászmunkáról, mert a gyászolókkal nem tudunk őszintén beszélni, és így ők sem tudják elmondani, hogy mit élnek át.”⁷⁷ Pedig Marie de Henzel azt mondja: „Ha többet foglalkoznánk a halállal és ennek következtében erősebben kapaszkodnánk egymás kezébe, ha jobban hinnénk a szeretet erejébe, akkor talán az élet és a halál is könnyebb lenne.”⁷⁸ Azonban korunkban a fájdalom és szenvedés elfojtása, ki nem mondása szinte már elvárássá vált. A rohanó hétköznapokban nincsen helye a fájdalomnak, lassan a leghétköznapibb nehézségek sem férnek bele az életünkbe, ismerhetjük fel ezt a közismert és hétköznapi szlogenből, amely így hangzik: „nincs időm a fejfájásra”.

⁷⁴ FODOR: *Gyászfeldolgozás a haláltól elidegenedett korban*, 256-5257.

⁷⁵ POLCZ Alaine: *Gyászban lenni*, Pont Kiadó, Budapest 2000, 14.

⁷⁶ FODOR: *Gyászfeldolgozás a haláltól elidegenedett korban*, 258.

⁷⁷ POLCZ: *Gyászban lenni*, 17.

⁷⁸ NÉMETH Tünde–NYÍRI Magdolna (szerk.): *Gyász a szeretetben és a családban*, NEVI-Mentálhigiénés Program, Budapest 1999, 11.

Azonban aggasztó, hogy megfeledkezünk arról a tényről, hogy a fájdalom célja az, hogy jelezze az ember számára, hogy talán valami nincs rendben, hogy több figyelmet kellene fordítanunk saját magunkra. Tudatosítanunk kell aényt, hogy a fejfájásra és más fiziológiai fájdalokra bevehetünk egy szem gyógyszert és talán egészen rövid idő alatt megszűnhet a fájdalom, de a veszteségeinkre és azok feldolgozására nem létezik orvossághoz köthető gyors megoldás.⁷⁹ Feltehetjük tehát a kérdést, hogy hova is kell a figyelmünket irányítanunk nekünk keresztény embereknek, hogyha valami fáj? Figyelmünk oda kell irányuljon, ahol az élet továbbmegy. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy megszűnik a fájdalom, hanem azt, hogy a veszteségeink ellenére megtanulunk hálásak lenni és örülni, mert amit mi magunk nem vagyunk képesek megszüntetni, azt Isten sem szünteti meg azonnal, viszont rá kell bízunk az életünket, „hogy gyógyítsa, rendezze azt, amit jónak talál.”⁸⁰

Azok az embereknek, akik hisznek Istenben és a halált az ő akaratának fogják fel, könnyebben eltudják fogadni a halál tényét és a veszteséget. A hívő ember számára a halál bekövetkeztével a lélek nem semmisül meg, a hívő ember hisz az örökkévalóságban. Még akkor is így van ez, ha nem az örökkévalóság fogalmát használják sokan, hanem annak különféle szinonimáit, de hisznek egy földi léten túli dimenzióban, abban, hogy a lélek élete örök, és mindennek értelme van.⁸¹ Ehhez a hithez azonban szükségünk van Isten megelőző kegyelmére, és a Szentlélek segítségére, hogy nyitott szemmel és szívvel forduljunk Isten felé.⁸² Ez nem azt jelenti, hogy a keresztény ember számára a veszteség kisebb mértékű lenne. A gyász és a mély fájdalom jelen van a keresztény ember életében is. Hiszünk a feltámadás reményében, viszont a szeretett személlyel való közös jövő – legalábbis a földi életben való együttlét – már nem fenntartható, a szeretett személy eltávozásával minden közös cél elveszett. Nekünk embereknek ezt a közös jövőt is el kell gyászolnunk. A szeretett személy hiánya mindennapi gyötrelmet okoz még akkor is, ha egy személy minden feltétel nélkül hisz az örökkévalóságban és a viszontlátásban. De mégis azt mondhatjuk, hogy megkönnyíti a gyászfolyamatot, ha Istenben bízva és az ő kegyelmét és segítségét kérve indul el a szenvedő személy a gyászfolyamat hosszas és rögös útján, mint az a személy, aki elutasítva a transzcendens Isten valóságát úgy gondolkodik, hogy

⁷⁹ KÁRPÁTY Ágnes: *A gyász szociológiája*, MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest 2002, in: <http://mek.niif.hu/02000/02010/02010.pdf>, 23.

⁸⁰ MUSTÓ: *Megszereted, ami a tiéd*, 48.

⁸¹ SINGER: *Vigasztalódás a gyászban*, 35.

⁸² *Dei Verbum*, 5; in: DIÓSI István (szerk.): *A II. Vatikáni zsinat dokumentumai*, Szent István társulat, Budapest 2000.

az elvesztett személy élete nem tudott kiteljesedni és az élet kegyetlenül megfosztotta őt attól, hogy életéből a legtöbbet hozhassa ki.⁸³

Természetesen a gyászfolyamatban is nagyon meghatározó, hogy a gyászoló személy milyen istenképpel rendelkezik. Az istenképek milyensége befolyásolja az életünk számos területét, meghatározza életképünket és a veszteségekhez való hozzáállásunkat is. A hamis istenképek egyik legnagyobb veszélye hívők és hiteltlene számára egyaránt, hogy félelmet generálnak és ezáltal távol tartanak Istentől.⁸⁴ A pozitív istenkép ezzel szembe reményt és vigasztalást nyújt a gyászban.⁸⁵ Jézus személyének és az ő történeteinek helyes értelmezése tanúságot tesznek arról, hogy Isten a veszteségeinkben, fájdalmainkban szeretetével vesz körül minket. Jézus így reménységet ad számunkra, hogy nem vagyunk egyedül a gyászunkban, a legmélyebb sérüléseinkben sem.⁸⁶ „Elég neked az én kegyelmem, mert az erő a gyöngeségben lesz teljessé.” olvashatjuk a 2Kor 12,9-ben. Még akkor is, ha sokan nem értik, hogy Isten miért nem akadályozza meg a rosszat és miért engedi meg a sorscsapásokat az emberek életében, hinnünk kell a szerető Isten akaratában. Hinnünk kell abban, hogy a mindenható Isten ezekben az életszakaszokban sincs távol az emberektől, éppen ellenkezőleg; ő az, aki mindvégig segít a gondok elviselésében és a küzdelmek megvívásában.⁸⁷ Természetesen találkozhatunk olyan emberekkel is, akik a veszteség előtt nem hittek Istenben, viszont a fájdalom hatására kereső emberré váltak. Nem elmenekültek a veszteség elől, nem belemenekültek egy megalapozatlan és önámító hitbe, hanem keresni kezdték az élet értelmét és végső célját. A szeretett személy halála arra készítette őket, hogy keressék az igazságot, hogy kérdéseikre válaszokat találjanak. A tragédia a hívő ember hitét is próbára teszi, sok esetben meginog az Istenkapcsolatában a traumatikus esemény következtében, és van, aki elfordul Istentől, van, aki még közelebb kerül hozzá és van, aki szenvedésében kutatva keresve találja meg Őt.⁸⁸

A rövid elméleti megalapozás után a továbbiakban arra térünk ki, hogy a közösségi médiában hogyan megy végbe a gyászfolyamat. Azokra a kérdésekre keressük a választ, hogy a közösségi platformok használata mennyiben segíti elő a gyászfeldolgozást, rövidíti-e vagy még inkább meghosszabbítja a gyász időtartamát, vigaszt nyújtanak a kommentek és a megemlékező bejegyzések vagy inkább a gyász intenzitását fokozzák. Fontos kitérnünk arra is,

⁸³ SINGER: *Vigasztalódás a gyászban*, 35-36.

⁸⁴ Philippe MADRE: *Az együttérzés iskolája. Az ember szenvedése és az isteni együttérzés*, Nyolc Boldogság Katolikus Közösség, Homokkomárom 2002, 47.

⁸⁵ FODOR: *Gyászfeldolgozás a haláltól elidegenedett korban*, 269.

⁸⁶ HOMA Ildikó: *Evangéliumi lélektan*, Verbum kiadó, Kolozsvár 2014, 84-121.

⁸⁷ *A Katolikus Egyház Katekizmusa*, 274, ford. DIÓSI István, Szent István Társulat, Budapest 2002.

⁸⁸ SINGER: *Vigasztalódás a gyászban*, 36-37.

hogy a gyászoló személy mennyire esik bele az önmagát sajnálató szerepébe és vajon a fókusz ténylegesen az elvesztett személy hiányán van, vagy inkább azon, hogy a gyászoló személy folyamatosan a középpontba legyen. Mindezekre megpróbálunk válaszokat keresni úgy, hogy végig vesszük a fentiekben már említett gyászfeldolgozás szakaszait, és annak fényében vizsgáljuk a gyászmunkát a közösségi médiában.

A gyász folyamatának szakaszait különböző szerzők többféleképpen határozzák meg. J. F. Bowlbi négy fázist különböztet meg: *1. sokkos állapot, 2. tiltakozás, 3. kétségbeesés, 4. gyógyulás.* Verena Kast szintén négy szakaszt különböztet meg a következőképpen: *1. elutasítás, 2. felszakadt érzelmek, 3. keresés és elválás, 4. önmagunk és a világhoz fűződő viszonyunk kialakulása.* Több más szerző, köztük Lindemann is szintén négy fázisról beszél ugyan, de más megfogalmazásban: *1. megrázkódtatás, 2. sóvárgás, keresés; 3. szétesés, felbomlás; 4. újraszerveződés, megnyugvás.*⁸⁹ A gyászfeldolgozás ahogyan ezt a gyászmunka négy alapvető lépése is mutatja, igen hosszú folyamat. Ezekben a meghatározott szakaszokban – habár más és más megnevezésben jelennek meg – jól elkülöníthetőek a gyászmunka fázisai, mindaz, amin a gyászoló személy egyéntől függően változó időtartammal, de végigmegy. Az első szakasz mindenképp a sokkos állapot szakasza, amely a halálhírt követő viszonylag rövid időszak. Ez a szakasz időtartamban akkor húzódik ki, ha egy személy halála hirtelen történik.⁹⁰

A közösségi médiában a halálhírt követően ebben a szakaszban érkezik a legtöbb komment, a legtöbb részvétnyilvánítás. Ezek a hozzászólások a halálhírt tartalmazó bejegyzés alá érkeznek a gyászoló család irányába, vagy az elhunyt személy profiljára. Ebben a szakaszban a sokkhatás következtében a felhasználók tagadással reagálnak: „*Őszinte részvétem 🙏 én meg mindig csak azt tudom mondani, hogy hihetetlen, képtelenség 😞*” Az érintett személyek érzelmileg nagyon intenzív hullámzásokat élnek meg,⁹¹ melynek enyhítésére sokan több bejegyzést is közzé tesznek a hozzátartozók vagy az elhunyt személy oldalára. Érzelmi intenzitásukat mutatja a tömérdek sírós emotikon, melyeket mély fájdalomuk kifejezésére használnak: „*😭😭😭😭😭😭😭😭😭😭 Jóisten nyugtasson drága [keresztnev] meg most sem tudom elhinni, hogy elmentél tőlünk Nyugodj békében 🙏😭😭😭😭*” Ezt a szakaszt nevezhetjük a szembesülés szakaszának is, mert a kezdeti sokkos állapotot követően még mielőtt a gyász egy másik szakasza elkezdődne, a hirtelen sokk alábbhagy és a személy tulajdonképpen ekkor szembesül konkrétan a veszteséggel. Ez nagyon egyszerűen azt jelenti, hogy a gyászoló személy szembesül magával a

⁸⁹ POLCZ Alaine: *Együtt az eltávozottal*, Jelenkor Kiadó, Pécs 2005, 17.

⁹⁰ FODOR: *Gyászfeldolgozás a haláltól elidegenedett korban*, 259.

⁹¹ NÉMETH-NYÍRI (szerk.): *Gyász a szeretetben és a családban*, 13.

halállal. A szembesülésnek lehetnek külső megnyilvánulásai is a tiltakozás és a tagadás mellett, lehet ez pánik, hangos kiabálás, hangos sírás, össze-vissza kapkodás, földre borulás; de természetesen lehet csöndes értetlenség is.⁹² A közösségi médiában ilyen és hasonló külső megnyilvánulásokat szintén megfigyelhetünk, csak nem egy konkrét cselekedet révén, hanem például torzításokban, nagymértékű túlzásokban, intenzív tagadásban: „*Nem, nem nem....egyszerűen ezt nem lehet felfogni...ez nem történhetett meg...miért, mondja már meg valaki hogy miért??? miért pont te...???? istenemm...*” / „*Mondja mááár valaki azt hogy ez mind nem igaz....kérlek mondjátok hogy nem...ezt nem lehet elfogadni...miééért???*” Ilyen és ezekhez hasonló reakciókat az elhunyt személy hozzátartozói, közeli barátai tesznek közzé, viszont találhatunk példát ezeken a platformokon is a csendes értetlenségre, fogalmazhatnánk úgyis, hogy csendes gyászreakcióra is: „*Köszönjük neked Uram, hogy ő a miénk volt, és az is marad, mert aki szerettei szívében él, az nem hal meg, csak távol van - hazatért az Úrhoz! - Szent Ágoston 🍎🥺*” Megfigyelhetjük, hogy legtöbb esetben a csendes szenvedők olyan bejegyzéseket tesznek közzé, melyek azt mutatják, hogy a személy hisz Istenben, hisz az örökkévalóságban. Együttérzésüket szeretettel és gyengédséggel fejezik ki és az elhunyt személyt Jézus Krisztusnak ajánlják és Isten akaratában megnyugodva ebben a visszafogottságban nyújtanak vigaszt.⁹³

A komment szekcióban a legtöbb halálessettel kapcsolatosan néhány kivétellel, de többségben kétféle reakciót különböztethetünk meg. A kommentelők nagyrésze egyszerűen részvétét fejezi a: „*Nyugodjon békében.*” és az „*Isten nyugtassa*” formulák használatával. Vannak személyek, akik ezekhez hozzáfűzik a „*Vigasztalást a családnak.*” formulát is. Talán ezeket nevezhetjük a csendes kommentelőknél, akik kifejezve részvétüket görgetnek is tovább a Facebookon és ezekben az esetekben igen rövid ideig tart a sokkhatás. A második csoport, amit elkülöníthetünk a komment szekcióban, akik túlzottan akarják éreztetni részvétüket a családdal ezért különkülön külön vigasztaló sorokat írnak: „*🥺 hihetetlen es fájdalmas, de mindig itt lesz velünk, nyugodjatok meg, mostmár mindezen úgyszem lehet változtatni, már csak csendes pihenést kívánhatunk drága [keresztnev]-nak.*” Ezek azok a kommentek, melyekre legtöbb esetben egy vagy több válaszreakció érkezik, amely egyetértést fejez ki, és talán mondhatnánk azt is, hogy olykor csak rosszabbítja a helyzetet: „*Így igaz. szegény [keresztnev] már soha többé nem jön vissza közénk és ezzel a borzalmas fájdalommal meg kell tanulni együtt élni...sosem lesz többet semmi ugyanaz, mint ezelőtt...a jó isten segítsen titeket...*” Egy következő példa: „*Részvétem!*

⁹² POLCZ: *Együtt az eltávozottal*, 18.

⁹³ MADRE: *Az együttérzés iskolája*, 79.

Kitartást az egész családnak! 🙏🙏. [keresztnev] mindig lát és vigyázni fog rátok!! 😞😞. Amíg a szívben benne van addig mindig élni fog. Csak az hal meg akit elfelejtetek.”

Ebben a szakaszban a sokkos állapot azt eredményezi, hogy a gyászoló tudata beszűkül, a figyelme leblokkolódik.⁹⁴ A sokkban a halálhír következtében egy igen erős késztetést érez a személy, hogy látnia kell az elhunyt személyt, találkoznia kell vele. A halotti rítusok adják mindennek a keretét, a halottbúcsúztatás, a halottért való közösségi imádkozás, a méltóságteljes és személyes búcsúvétel. Ezek igencsak intim pillanatok, összeszedettséget igényelnek a hozzátartozók részéről és egyfajta belső erőt ahhoz, hogy végleg eltudják engedni a szeretett személyt. Az eltávolító rítusok közé tartozik a családi ház gyászba öltöztetése, a ravatal elkészítése, a tor előkészítése, helyenként a virrasztás a családi háznál vagy a ravatalozóban, és a halott elsiratása is.⁹⁵ A virtuális világban is beszélhetünk hasonló eltávolító rítusokról, melyek Facebook bejegyzések formájában történnek, a sokkoló halálhírt követően akár már pár órával is elkezdődik a búcsúzkodás, a közös emlékek felidézése. Legtöbb bejegyzésben hálájukat fejezik ki a gyászoló barátok, ismerősök az elhunyt személynek amiért a barátjuk volt, megköszönik a kedvességét, a segítőkészségét, az odaadását. A bejegyzésekben már nem érződik annyira a tagadás, a fájdalom okozta agresszív megnyilvánulások elcsitulnak, viszont érzékelhető a reménytelenség és annak a tudatosodása, hogy az elhunyt személy már nem jön vissza többé és ezért mindenért köszönetet kell mondani.⁹⁶ Egy visszafogottabb hangvételt figyelhetünk meg, és egy kezdeti belenyugvást: „*Drága barátom. Nem barátom, testvérem. most tudtam fel fogni, hogy mi történt, de elfogadni amíg élek nem tudom. Senki nem hiszi el, hogy itt hagytál minket 😞 Te voltál az az ember, akire mindig felnéztem, aki a példaképem volt s az az ember, aki mindig lenni szerettem volna. Annyi közös emlékünknél van s annyi közös tervünk volt, hogy az leírhatatlan, büszke vagyok rá, hogy egy ilyen embert nevezhettem a legjobb barátomnak, nem így kellett volna lenni, de találkozunk még, ez nem a barátságunk vége. Vigyázz ránk odafentről s tudd, hogy mindennél jobban szeretünk s soha nem felejtünk el 😞😞* ❤️ *Mindent köszönök!*” A hasonló bejegyzésekhez társul néha egy közös kép az elhunyt személlyel, vagy egy közösen kedvelt dal, amellyel búcsút vesz tőle a hozzátartozó. A megosztott élmény, a kimondott gondolatok a halottal kapcsolatban lelki megkönnyebbülést eredményez.⁹⁷ Megfigyelhető az idézett bejegyzésben is, hogy a megfogalmazás annak a tudatában történik, hogy az elhunyt személy biztosan látja majd a kiírást. A gyászoló az

⁹⁴ POLCZ: *Együtt az eltávozottal*, 18.

⁹⁵ KÁRPÁTY: *A gyász szociológiája*, 33.

⁹⁶ BAKÓ Tihamér: *Verem mélyén, Könyv a krízisről*, Psycho Art, Budapest 2004, 55-56.

⁹⁷ BAKÓ Tihamér: *Utak és ösvények, Életünk váltófázisai és válságai*, Psycho Art, Budapest 2004, 241.

elvesztett személynek címezi a bejegyzést, nagyon gyakran a nevéen szólítja és az elbúcsúzás végén arra kéri, hogy a továbbiakban vigyázzon rá/rájuk.

A második szakasz a gyász munka során a felszakadozó érzelmek fázisa. Ebben a szakaszban a gyászoló személy agresszívvé válik nemcsak embertársaival szemben, hanem Istennel és az Egyházzal szemben is. De ez a lázadás megengedett, hiszen a fájdalmainkban szabad küzdenünk az Istennel. Legtöbb esetben belső vívódás során Istent vonjuk kérdőre mindazért, amit éppen elszenvedünk és hasonló kérdéseket teszünk fel neki: Mit vétettem, hogy ezt érdemlem? Miért engeded, hogy ez történjen? Mit követtem el, hogy ennyire büntetsz engem? A megélt veszteség által kiváltott elcsüggedés, kétségbeesés a normális gyászreakció megnyilvánulása, fontos azonban, hogy ez a konfliktus bennünk idővel feloldódjon és átalakuljon. Isten nem büntetésként engedi meg, hogy szenvedjünk. Ha ez így volna, akkor sokaknak rosszabb sorsa kellene, hogy legyen és azoknak, akik hűek a parancsolatokhoz, sokkal jobb.⁹⁸

A gyászfeldolgozás erre a szakaszára a legjellemzőbb az érzelmek hullámmozása, váltakozva jelennek meg különféle érzelmek, mint az önvád, a kilátástalanság, a harag. A legtöbb gyászoló személy ebben a szakaszban keresi a felelőst a halálesettel kapcsolatosan, válaszokat keres a miértekre; gyakran előfordul, hogy hibáztatja a körülötte élő embereket, az orvosokat, az ápolókat vagy éppen azt/azokat a személyeket, akik jelen voltak az elhunyt halálakor. Természetesen legintenzívebben saját magukat hibáztatják amiért nem tudták megmenteni a szeretett személyt.⁹⁹ Ebben a szakaszban nagyon erős büntudata van a gyászolónak, főként akkor, hogyha nem volt békés a kapcsolata az elvesztett személlyel, voltak olyan konfliktusok, problémák melyeket nem sikerült megbeszélni, megoldani. Azokban az esetekben viszont, ahol sikerült a halál előtt búcsút venni a személytől, feloldani a konfliktusokat szinte teljesen elmarad a büntudat érzése.¹⁰⁰ „A második fázisban a tudattalan, az érzelem, amely eddig tagadta a veszteséget, küzd a halál elfogadásával.”¹⁰¹ A közösségi médiában is találkozunk a gyász munka második fáziséval, ebben a fázisban már csak a családtagok, a közeli ismerősök és az elhunyt személy barátai posztolnak megemlékező bejegyzéseket: *„Drága fiam! 😭😭 ma 6hónapja hogy itthagytál minket!! 😭 leírhatatlan fájdalmat ürességet hagytál magad után. Még most sem tudjuk felfogni elhinni.....még mindig várjuk, hogy nyíljon a kapu és te mosolygós*

⁹⁸ Jörg MÜLLER: „...És ő meggyógyítja minden gyöngeségedet”. *Pszichoterápia keresztény nézőpontból*, Marana Tha 2000, Budapest 1994, 69-70.

⁹⁹ FODOR: *Gyászfeldolgozás a haláltól elidegenedett korban*, 259.

¹⁰⁰ FODOR: *Gyászfeldolgozás a haláltól elidegenedett korban*, 260.

¹⁰¹ POLCZ: *Együtt az eltávozottal*, 91.

arccal belépsz és átölelsz minket azzal az óriási szeretettel, amit csak te tudtál adni nekünk. Rettenetes a hiányod, de te mindig velünk vagy itt élsz a szívünkben amíg élünk!!Nagyon szeretünk!!😭😭😭❤❤❤❤❤❤” A család és a barátok posztjaira reagálnak a távolabbi ismerősök, akik hozzászólásban írnak pár gondolatot, vagy csak egy szomorú hangulatjelet használnak. A leggyakrabban használ megemlékezés az „emléke legyen áldott” és a „nyugodjék békében”. A gyász egy magányos és mégis társas jelenség, és ezt szépen kidomborítja a Facebook platformon történő gyászfolyamat. A gyászoló személy egyénileg küzd meg az őt ért veszteséggel, azonban a közösségi platformok segítségével még sincs teljesen egyedül a gyászfolyamatban. Az együttérző hozzászólások, a privát üzenetek, a hasonló történetek, a kapcsolattartás szintén gyászoló személyekkel megosztott gyászt feltételez. A közösségi média által nyújtott támasz, az, hogy többen megemlékeznek az elhunytól elősegíti a gyászfolyamatot. A személy úgy érzi törődnek vele, szeretik őt¹⁰² és ezt leggyakrabban köszönetben is kifejezi ugyancsak a Facebook oldalán: *„Köszönöm mindenkinek, aki [keresztnév] gondol, imádkozik érte és értünk is. Nagyon sokat jelent számomra, hogy osztotok a fájdalmamon.”* Mivel ma már egyre inkább a virtuális térben éljük az életünket, a fájdalmainkban is a támaszt, a vigaszt legtöbb esetben az online térből nyerjük. Feltételezhetjük tehát, hogy egy gyászoló személy is a sorstársakkal és az ismerősökkel folytatott beszélgetések során megértésre és együttérzésre találva hamarabb előrehalad a gyászmunkában, mint az, aki beletemetkezik a fájdalmába, nem kommunikál embertársaival, nem fogad el segítséget és nem tárja fel szenvedését sem az embereknek, sem pedig Istennek.¹⁰³

A gyászmunka második szakaszában tehát fontos, hogy a gyászoló tudjon beszélni az érzéseiről, az elvesztett személlyel kapcsolatos gondolatairól, főképp abban az esetben, ha hirtelen vagy fiatalon hunyt el a személy. Ezeken az esetekben azért fontos a társas kapcsolatok fenntartása a gyászolókkal, mert enyhíteni tudjuk a büntudatukat, azzal, ha meghallgatjuk őket. A hirtelen halál esetén gyakran előfordul, hogy ki nem mondott konfliktusok, meg nem bocsátott sérelmek maradnak a gyászoló személyben, melyek hosszú távon nagyban visszafogják a gyászfolyamat előrehaladását.¹⁰⁴ A gyászolókkal való kapcsolattartás ma már nem okoz problémát, a különböző közösségi platformokon igen könnyen lehet beszélgetést kezdeményezni és folytatni, természetesen ezek a beszélgetések nem hasonlíthatóak a

¹⁰² KISS Enikő Csilla–SZ. MAKÓ Hajnalka (szerk.): *Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*, Pannónia Könyvek, Pécs 2015, 383.

¹⁰³ Anselm GRÜN: *Az életművészet könyve*, Jel Kiadó, Budapest 2011, 187.

¹⁰⁴ FODOR: *Gyászfeldolgozás a haláltól elidegenedett korban*, 260.

személyes jelenlétben történő együttléthez; társul hozzá egyfajta személytelenség, de erre most külön nem térünk ki.

A gyászfolyamat harmadik szakasza a tudatosulás szakasza. Ebben a fázisban „a tudattalan már tudja a veszteséget, felismeri a megváltoztathatatlant.”¹⁰⁵ Ebben az időszakban tulajdonképpen a gyászoló az elvesztett személy hiányát éli meg a mindennapokban is. Rengeteg érzelmi hullámvágás megy végbe, de már sokkal visszafogottabb intenzitással. Megjelenik a megkönnyebbülés, a szomorúság, a tehetetlenség, a félelem; ebben a szakaszban is jelen van a harag és a feszültség. Csökken az örömképesség, mert a gyászoló személynek mindenről az elvesztett hozzátartozó jut eszébe.¹⁰⁶ „A gyászoló mindazt, amit az elhunyt az ő számára jelentett, beleágyazza az újonnan kialakuló életstruktúrájába.”¹⁰⁷ A viselkedést tekintve ebben a szakaszban megfigyelhetünk ellentétes magatartásformákat is: a gyászoló személy szociálisan visszahúzódott lesz, de mégis igényli a támaszt. Az elhunyttal kapcsolatosan megjelenik az igény a kapcsolatra, ebben a szakaszban nagyon gyakoriak a belső párbeszéd, olyan szokások beiktatása a mindennapokba melyek az elhunyt személy szokásai voltak. De megjelenik az ellentétes magatartás is, a gyászoló kerüli azokat a helyeket melyek az elhunytéhoz kötődnek, kerüli a róla való beszélgetést.¹⁰⁸ A gyászoló sok esetben azt éli meg, hogy nem maradt senkije, akivel beszélhetne ezért belső kommunikációba kezd a szeretett személlyel. Ez a belső párbeszéd valamilyen formában helyettesíti a külső partnert és lehetőséget nyújt arra, hogy a gyászoló tisztázza magában a le nem zárt ügyeket, konfliktusokat. Ezek a belső párbeszéd elvezetnek egy mély találkozásra az elhunyttal, melyet elválás követ, feloldódik a gyászoló személy büntudata és önhibáztatása, és elindul az elfogadás útján.¹⁰⁹ A gyászfolyamat ebben a szakaszában nem mindig sikerül a családtagoknak, hogy közösen emlékezzenek meg az elvesztett személyről. Közéjük áll egyfajta félelem, a reménytelenség csendje. Mindenki szenved legbelül, magában, de nincs kommunikáció, csak csendben elvannak egymás mellett.¹¹⁰

Azt kell mondanunk, hogy a gyásznak ebben a szakaszában a közösségi platformokon csend van. A gyászoló család és a barátok nem posztolnak, nem osztanak meg szinte semmilyen bejegyzést az elhunyttal kapcsolatban. Ha mégis, akkor is nagyon visszafogottan, egyszerűen

¹⁰⁵ POLCZ: *Együtt az eltávozottal*, 92.

¹⁰⁶ KISS-SZ. MAKÓ (szerk.): *Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*, 14.

¹⁰⁷ Verena KAST: *A gyász, egy lelki folyamat stádiumai és esélyei*, T-Twins Kiadó, Stuttgart 1982, 72.

¹⁰⁸ KISS-SZ. MAKÓ (szerk.): *Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*, 15.

¹⁰⁹ FODOR: *Gyászfeldolgozás a haláltól elidegenedett korban*, 261.

¹¹⁰ SINGER Magdolna: *Együtt lenni, együtt érezni, Önkéntes betegkísérés a hospice-ba*, Magyar Hospice Alapítvány, Budapest é.n., 67.

és már nem a saját oldalukra tesznek közzé, hanem az elhunyt személy profiljára, emlékdoldalára. Ebben az esetben is csak a nagyon közeli ismerősök, a barátok tesznek közzé bejegyzést, melyhez természetesen társul pár hozzászólás, amelyek legtöbb esetben már csak szomorú vagy sírók emotikonok. Nézzünk egy pár példát: „*hiányzol barátom* 😞❤️”; „*drága gyermekem* 😭”; „*Angyalok az égben vigyáznak reád. Sosem felejtünk!*”. Ezekben a rövid megnyilvánulásokban benne van a küzdelem, a fájdalom, a kibékülés. Érzékelhető egy megtorpanás, ami mindig elindít egy folyamatot. Mondhatjuk azt, hogy ebben a szakaszban tudatosítják a gyászoló személyek azt, hogy valami meghalt bennük és helyet készítenek valami újnak. A veszteségek következtében meghal bennünk az az illúzió, hogy saját kezünkbe vehetjük az életünket és mi magunk irányíthatjuk; meghal bennünk az az illúzió, hogyha megfelelően éljük az életet akkor kikerülhetjük a nehézségeket, a fájdalmakat; meghal bennünk az illúzió, hogy semmi rossz nem történhet velünk. A veszteségeinkben mindig meghal bennünk életünk egy darabkája, viszont éppen ez ad teret Istennek. A krízisek közelebb visznek Istenhez, hogy ő is helyet kapjon bennünk.¹¹¹ Azzal, hogy a gyászoló személy Isten felé fordul, átalakul a szenvedése; nem eltűnik az életéből, hanem új értelmet nyer. Már nemcsak az okát keresi a szenvedésének, hanem igyekszik meglátni benne az ajándékot is. A legnagyobb ajándék pedig annak a felismerése, hogy a fájdalmat nem Isten rója ránk, hanem velünk együtt ott van a szenvedésben; Isten velünk együtt szenved.¹¹² „A keresztény ember számára a szenvedés értékét Krisztus példája jelzi: Ő az, akinek kereszthalála a földi, az emberi szenvedést isteni méltóságra emelte és az üdvözülés, a feltámadás küszöbének átlépését megmutatta.”¹¹³

A gyász munka negyedik fázisában a gyászoló személy úgymond átdolgozza az elvesztett személlyel való kapcsolatát. Ebben a fázisban leginkább az foglalkoztatja, hogy milyen volt a szeretett személlyel való kapcsolata, mi az, amit a kapcsolatból kapott és mit tudott ő maga adni.¹¹⁴ A tolaikodó emlékképeket és gondolatokat felváltja a tudatos emlékezés és a fájdalom helyét egyre inkább átveszik a szép és kellemes emlékek. A gyászoló gondolatainak a középpontjában még mindig az elhunyt személy áll, viszont enyhül az elkerülő magatartás, egyre alacsonyabb intenzitásúak az érzelmek és egyre inkább nő a racionális elfogadása a veszteségnek. A gyászoló személyben megerősödik az az érzés, hogy idővel sikerül feldolgoznia a szeretett személy halálát.¹¹⁵ Elindul a megnyugvás folyamata és nagyon

¹¹¹ GRÜN: *Az életművészet könyve*, 169-170.

¹¹² JÖRG: „...*És ő meggyógyítja minden betegségéd*”, 72.

¹¹³ SZENTMIHÁLYI: *A gyöngék ereje*, 218.

¹¹⁴ FODOR: *Gyászfeldolgozás a haláltól elidegenedett korban*, 266.

¹¹⁵ PILLING: *A gyász hatása a testi és a lelki egészségi állapotra*, 20.

gyakran ebben a megnyugvásban azt érzéskeli a gyászoló személy mintha vele lenne az elhunyt, ennek eredményeképp már könnyebben feloldódik egy társas beszélgetésben is.¹¹⁶ A gyászmunka ebben a szakaszában találkozunk a gyászoló személy minden ünneppel az elhunyt nélkül, ilyenek az elhunyt névnapja, születésnapja, a karácsony, a húsvét, különböző évfordulók és a család minden más kisebb és nagyobb ünnepe. A halottunk nélkül az ünnepek, de legfőképpen a karácsony ünnepe a legfájdalmasabb. Sok esetben elhatározás és döntés kérdése az, hogy a gyászoló személy mennyire adja át magát a fájdalomnak. A gyászfeldolgozás ebben a szakaszában a terapeuták és a gyászfeldolgozó csoportok vezetői úgy tartják, hogy lehet védekezni az intenzív fájdalom ellen, mégpedig úgy, hogy a halott szokásaiból valamit beleviszünk az ünnepbe, bizonyosságot téve ezzel is, hogy az életének értelme volt. Ha mindezt sikerül tudatosan tenni, beletéve a kegyelet szépségét akkor az ünnep nemcsak fájdalommal telített lesz, hanem meglesz a maga szépsége is.¹¹⁷ Ezek az alkalmak ugyan újra felerősíthetik a már csökkent intenzitású tüneteket a gyászoló személyben, de már csak rövid ideig tartó, átmeneti időszakok.¹¹⁸

A gyászfeldolgozás ezen szakaszában jelenik meg az online térben a legtöbb idézettel ellátott kép, dalszövegek, különféle idézetek. Szintén megfigyelhető, hogy az ünnepek kapcsán a gyászoló személy többet posztol és újra érezhető a bejegyzésekben a hiány, a fájdalom. Az elhunyt személy születésnapján és az azt követő pár napban újra több megemlékezés jelenik meg a személy emléoldalán. Újra előkerülnek barátok, akik közös emléket osztanak meg vagy egy régi születésnapi képet tesznek közzé és hozzáfűzik: „*Bárcsak így ünnepelhetnénk most is...*” A családtagok bejegyzései alatt a komment szekcióban újra megjelennek a már említett formulák: „*Nyugodjon békében*”; „*Emléke legyen áldott.*”

A gyászmunka utolsó fázisaként említhető az adaptációs szakasz. Fogalmazhatunk úgyis, hogy ez az elvégzett gyászmunka lezárása.¹¹⁹ Ennek az időszaknak a lényege, hogy a gyászoló személy képessé válik a gyász feldolgozására és saját életének folytatására úgy, hogy alkalmazkodik a megváltozott életkörülményhez. A szeretett személyhez fűződő emlékei integrálódnak a múltba, így a gyászoló személy már fájdalom nélkül tud emlékeket felidézni és beszélni az elhunytól. Az életét már nem kilátástalannak látja, hanem vissza tud térni örömforrásaihoz és nem érezi büntudatot amiatt, hogy boldog. Képessé válik arra, hogy célokat

¹¹⁶ BAKÓ: *Verem mélyén*, 63.

¹¹⁷ SINGER: *Vigasztalódás a gyászban*, 45.

¹¹⁸ KISS-SZ. MAKÓ (szerk.): *Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*, 15.

¹¹⁹ POLCZ: *Együtt az eltávozottal*, 95.

fogalmazzon meg és előre tekint.¹²⁰ „Meggzilárdul a self-integráció: a gyászoló már tudja, hogy képes életének folytatására, céljainak megvalósítására.”¹²¹ A gyászoló családokban a borús hangulatot felváltja a derű,¹²² már nincsen csend, megszűnik a feszültség. Fájdalom nélkül tudtak már ünnepelni úgy, hogy közösen megemlékeznek az elhunyt személyre ezeken az ünnepi alkalmakon. Mindenesetre a gyászt – függetlenül attól, hogy mennyi időt vett fel – akkor tekinthetjük feldolgozottnak, a gyászfolyamat akkor zárul le, ha a személy az adaptációra jellemző jegyeket mutatja és az elhunyt emlékével együtt képessé válik arra, hogy életét adaptív módon folytassa.¹²³

A közösségi platformokon igen határozottan jelenik meg a gyászfolyamat lezárulása. A családtagok és a közeli ismerősök, barátok olyan megemlékező bejegyzéseket tesznek közzé, melyekben már nem a személy hiányát emelik ki, hanem megemlékeznek róla: „*Drága barátom, pár éve még együtt utaztunk erre a mesebeli helyre, együtt etettük a kacsákat és koccintottunk a naplementében...most nélküled jöttem, de hoztalak magammal a szívemben...remélem neked is tetszik a naplemente. ❤️*” Azt is megállapíthatjuk, hogy a gyászoló család számára fontosak az elhunyttal kapcsolatos bejegyzések. Megfigyelhető, hogy a gyászfeldolgozás után is reagálnak a bejegyzésekre, az emlékekre. Fontos, hogy emlékezzenek az elhunyt személyre az ismerősei és felidézzék a közös élményeket. A félreértés elkerülése érdekében fontos megjegyezni, hogy nem a gyászt kell életben tartani és nem is a fájdalomhoz kell ragaszkodni, hanem őrizni az elhunyt személyt szeretetben.¹²⁴ A fényképes megosztások esetében megfigyelhetjük, hogy a hozzátartozók leggyakrabban szivecskével reagálnak, vagy kifejezik köszönetüket a megemlékezésért: „*Köszönjük, hogy gondoltok rá. ❤️ 🥰 Emléke mindig bennünk él és szívünkben hordozzuk és szeretjük őt. ❤️❤️❤️ Mindig velünk van, mindig velünk marad!!!!🥰🥰❤️*”

A következőkben nézzük meg, hogy milyen nyomot hagynak az elhunyt személyek a közösségi médiában és milyen felületek foglalkoznak konkrétan a gyással. Megvizsgáljuk, hogy mennyiben segítik elő a gyászfolyamat előrehaladását a megemlékező oldalak és vajon beszélhetünk-e virtuális temetőről?

¹²⁰ KISS-SZ. MAKÓ (szerk.): *Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*, 15.

¹²¹ PILLING: *A gyász hatása a testi és a lelki egészségi állapotra*, 21.

¹²² GRÜN: *Az életművészet könyve*, 218.

¹²³ PILLING: *A gyász hatása a testi és a lelki egészségi állapotra*, 21.

¹²⁴ SINGER: *Vigasztalódás a gyászban*, 51.

2.1. Digitális hagyaték

A digitális hagyaték relevanciáját mutatja az a tény, hogy egyre több online szolgáltatás jelenik meg az internet világában, amely kifejezetten ennek kezelésével foglalkozik. Egy személy digitális hagyatéka nemcsak a Facebookon megosztott képei és bejegyzései, hanem annál sokkal átfogóbb: bele tartoznak az e-mailek, online bankok, rendelések, ide tartoznak a hozzászólások, a megjelenő cikkek, a rólunk megjelenő képek más profilokon, igazából minden ami az online felületen történik velünk kapcsolatban.¹²⁵ Mivel egyre több online megjelenésünk van és mondhatni mindennapossá válik a közösségi média használata életünk legjelentősebb mozzanatai mind hozzátartoznak a digitális hagyatékhoz. Ez ma már hozzátartozik a mindennapjainkhoz éppen ezért egyes médiaplatformokon már életünk során megtudjuk határozni, hogy mi történjen halálunk után az adatainkkal. A G-mail, az Instagramm oldalon is találunk a beállításokban egy olyan lehetőséget, hogy egyéni igény szerint beállíthatunk 30-60 napig terjedő inaktív időszakot, amikor, ha nem lép be az illető a fiókjába akkor ebben az esetben a platform kiküld egy hozzáférési engedélyt annak a személynek, akit előzőlegesen mi állítunk be. Ami talán első hallásra ijesztőnek tűnhet az az, hogy nemcsak a digitális hagyatékunk felett rendelkezhetünk, hanem már számos online alkalmazás lehetővé teszi, hogy megtervezzünk és előkészítsük a halálunk után hátrahagyni kívánt bejegyzéseket, üzeneteket, búcsúleveleket, képeket és videókat. Ezt nevezzük utolsó bejegyzésnek. Ez is egy módja annak, hogy az élet végességét számba vegyük, viszont arra kell ügyelnünk, hogy halálunk után ezeket a bejegyzéseket már sem módosítani sem törölni nem lehet.¹²⁶

Ami a digitális hagyaték jogi szabályozását illeti, még gyerekcipőben jár a hátrahagyott adataink jogi kezelése. Bizonyos országok és szolgáltatások eltérő módon szabályozzák a virtuális hagyatékot. „Az általános adatvédelmi rendelet, a GDPR miatt tavaly (2019) bekerültek bizonyos részek az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló törvénybe, amelyek a halál utáni adatkezelésről szólnak”¹²⁷ Minden közösségi média felületen külön szabályrendszer van arra vonatkozólag, hogy mi az eljárás a halálunk utáni személyes profilunk és adatainkhoz való hozzáféréshez. A Facebook működési szabályzata szerint például nem szolgáltatnak ki semmilyen bejelentkezéshez szükséges információt még a családtagoknak sem, hanem a hozzátartozók megkapják a lehetőséget arra, hogy kiválasszák,

¹²⁵ BÚZÁS: *Az utolsó bejegyzés: gyászmunka és digitális hagyaték a közösségi médiában*, in; https://www.mediakutato.hu/cikk/2012_04_tel/02_digitalis_hagyatek, letöltés: 2021.06.19.

¹²⁶ *Digitális hagyaték*, in; <https://eletveg.hu/hu/digitalis-hagyatek/>, letöltés: 2021.06.19.

¹²⁷ HIDVÉGI Brigitta: *Digitális hagyaték: ki foglalkozik az online életteddel a haláloed után*, 2020.február 24, in; <https://nlc.hu/lelek/20200224/digitalis-hagyatek-facebook-email/>, letöltés: 2021.06.19.

hogy törlik az elhunyt személy profilját vagy emlékdallá alakítják át. Az elhunyt előzetes beleegyezése esetében viszont kiszolgáltatják az adatlapon tárolt adatokat, ehhez azonban az szükséges, hogy az elhunyt személy még a halála előtt a személyes adatok kezelésének beállításában megadjon egy felhasználót, aki az esetleges halál bekövetkezése után hozzáférést nyerhet az adataihoz.¹²⁸ Más felhasználói felületeken megadhatjuk például azt, hogy egy bizonyos inaktív idő eltelte után egy megadott személynek értesítést küldjön ki a platform. Vannak szolgáltatások, ahol kitölthetünk egy virtuális felhatalmazást egy hozzátartozó személy részére, aki egy bizonyos inaktív idő után hozzáférést nyer a személyes profilunkhoz.

Az online alkalmazások üzemeltetői egyre inkább komolyan veszik a felhasználói adatok védelmét, ezért általában nagyon szigorú feltételeket határoznak meg egy személy belépési és személyes adatainak a kiszolgáltatásához.¹²⁹ A szolgáltató bizonyítékot kérhet a halálesetről, például a halotti anyakönyvi kivonatot vagy linket egy sajtóhírhoz, melyben fel van tüntetve az elhunyt neve. A megfelelő adatok benyújtása után a szolgáltató emlékdallá alakítja át a profilt vagy külön jelölt kérésre törli az elhunyt személy oldalát.¹³⁰

A digitális információon kívül, amely egy személyről halála után a rendelkezésünkre áll, beszélhetünk digitális vagyontárgyakról is. A digitális vagyonba olyan vagyontárgyak sorolhatók, amelyeket a digitális eszközökön vagy online vásároltak és tároltak. Ezek lehetnek az előfizetéseink, weboldalak, megvásárolt applikációk, blogok, elektronikus könyvek.¹³¹ A digitális vagyon egyesek számára furcsának tűnhet, de nagyon egyszerűen ezek azok a dolgok, amelyeket az online életünk során felhalmozunk és digitális lábnyom formájában hagyunk magunk után. Felmerülhet bennünk a kérdés, hogy mindezek alapján lehet örökölni virtuálisan is? Az öröklési jog jelenleg nem foglalkozik a digitális hagyaték és digitális vagyon témájával, így ezekről a felhasználó kell gondoskodjon még életében. Megjelölhet egy kapcsolattartó személy, aki elhalálása esetén hozzáférést kaphat a fiókjaihoz, vagy egy klasszikus, de egyben praktikus megoldás lehet, a „Halálom után felbontandó” boríték is, melyben összegzi

¹²⁸ BÚZÁS: *Az utolsó bejegyzés: gyász munka és digitális hagyaték a közösségi médiában*, in; https://www.mediakutato.hu/cikk/2012_04_tel/02_digitalis_hagyatek , letöltés: 2021.06.19.

¹²⁹ *Digitális hagyaték*, in; <https://eletveg.hu/hu/digitalis-hagyatek/> , letöltés: 2021.06.19.

¹³⁰ Internet Hotline: *Hogyan kezeljük elhunyt szeretteink online hagyatékát?* 2019.augusztus 13, in; https://nmhh.hu/cikk/206320/Hogyan_kezelhetjuk_elhunyt_szeretteink_online_hagyatekat ,letöltés: 2021.06.19

¹³¹ The Digital Legacy Association, *What Can You Do... about your Digital Legacy?* in; [https://www.dyingmatters.org/sites/default/files/files/Digital%20Legacy%20Fact%20sheet%20for%20Dying%20Matters%20\(Autosaved\).pdf](https://www.dyingmatters.org/sites/default/files/files/Digital%20Legacy%20Fact%20sheet%20for%20Dying%20Matters%20(Autosaved).pdf) , letöltés: 2021.06.19.

az alkalmazásokat és leírja a hozzájuk tartozó azonosítókat és jelszavakat, így esetleges halál esetén a hozzátartozók hozzáférhetnek a személy digitálisan hátrahagyott vagyonához.¹³²

2.2. Emlékoldal és technospiritualitás

Az emlékoldal a közösségi médiában az a hely, ahol az ismerősök és a családtagok megemlékezhetnek az elhunyt személyről, megoszthatják a hozzá fűződő emlékeiket, képeket tehetnek közzé, bejegyzéseket írhatnak az elhunyt személy idővonalára. A Facebook szabályzatában külön megjelölve találjuk az elhunyt személy fiókjának a kezelésére vonatkozó eljárást. Ha a szolgáltató értesül valakinek a haláláról, akkor – ha csak külön kérelem nincs a profil törlésére – automatikusan emlékoldallá alakítja a fiókot. Az emlékoldal egy olyan hely, ahol az ismerősök és a családtagok megoszthatják az elhunytéhoz fűződő emlékeiket. Az emlékoldallá alakítás biztonságmegőrzésre is szolgál, annak érdekében, hogy bárki feltörje a fiókot vagy bejelentkezzen az elhunyt személy fiókjába, mivel az emlékoldallá alakított fiókba már senki nem tud bejelentkezni. Az emlékoldallá alakított profillal kapcsolatosan találkozhatunk a „hagyatéki kapcsolattartó” fogalmával, ami azt jelent, hogy az adott személy kezelheti az emlékoldallá alakított profilt. Ez magába foglalja a profilkép és borítókép megváltoztatásához való jogot, mások által közzétett bejegyzések törlését, új ismerősjelölések elfogadását vagy elutasítását és az emlékoldallá alakított fiók eltávolításának kérését is.¹³³

Az emlékoldallá alakított személyes profil fő jellemzője, hogyha fellépünk az elhunyt személy oldalára akkor a következőt találjuk: „*In memoriam [felhasználónév]*”. Majd a következő felhívást olvashatjuk: „*Reméljük, hogy [keresztnev] ismerősei és kedvelői számára némi vigaszt nyújt majd, hogy ellátogathatnak erre a profilra, ahol megemlékezhetnek az elhunytáról és az életéről.*” Az ismerősöknek a fiók adatvédelmi beállításaitól függően van lehetőségük, hogy az emlékoldallá alakított idővonalon megosszák az elhunyt személlyel kapcsolatos emlékeiket. Az elhunyt által megosztott tartalmak elérhetőek maradnak, így megtekinthetőek a közzétett képek, videók és a megosztott bejegyzések is. Az emlékoldallá alakított profil már nem jelenik meg a

¹³² kCs: *Digitális hagyaték – mi lesz az online létünkkel a halálunk után?*, in; 2021.01.31, <https://szabamagyar szo.com/2021/01/31/digitalis-hagyatek-mi-lesz-az-online-letunkkel-a-halalunk-utan/>, letöltés: 2021.06.19.

¹³³ Facebook Súlyközpont, Szabályok és jelentések: *Hagyatéki kapcsolattartók*, in; https://web.facebook.com/help/241237032913527/hagyateki-kapcsolattartok/?helpref=hc_fnav, letöltés: 2021.06.19.

„Kit ismerhetek?” funkcióban, a hirdetésekben és a születésnap emlékeztetőben sem.¹³⁴ Szimpatikus lehet számunkra, hogyha fellépünk elhunyt szerettünk emlékoldalára és megszeretnénk nyitni az idővonalát akkor az átlagos felhívás szövege a megosztási lehetőségekkel kapcsolatosan, más megfogalmazásban jelenik meg: *„Történeteket oszthatsz meg, megemlékezhetsz egy különleges napról, vagy jelezheted az ismerősöknek és a családtagoknak, hogy gondolsz rájuk.”* Azt hiszem fontos megemlítenünk azt a szép gesztust, hogy a haláleset bejelentése után, az emlékoldallá alakítás során a Facebook a beállított hagyatéki kapcsolattartók részére kiküld egy levelet melyben őszinte részvételt fejezi ki a család és az ismerősök számára. Abban az esetben, ha nincs hagyatéki kapcsolattartó személy megjelölve az elhunyt személy beállításában, de a hozzátartozó kérni szeretné az emlékoldallá nyilvánítást szintén megjelenik egy részvétnyilvánítási üzenet, sőt a jelenlegi világjárványra való tekintettel a következő üzenet fogad minket, ha a szabályzatban a fiók emlékoldallá alakítása menüpontra kattintunk: *„Őszinte részvétünk. Dolgozunk azon, hogy a bejelentésedet ellenőrizze valaki. Kérjük, vedd figyelembe, hogy a koronavírus-járvány miatt kevesebb ember áll rendelkezésünkre a bejelentések ellenőrzésére, tehát több időre lehet szükségünk a kért fiók emlékoldallá alakításához vagy törléséhez. Elnézést kérünk, és fogadd őszinte részvétünket.”*¹³⁵

Miért fontos, hogy az elhunyt személy Facebook profilját emlékoldallá alakítsák a hozzátartozók? Miért van szükség az emlékoldalakra? Egyértelműen azért, mert az emlékoldalak megváltoztatják az elveszített személyhez/személyekhez fűződő viszonyt, valamint egyre több viselkedésformát figyelhetünk meg, melyek az online gyász folyamatához kapcsolódnak. Az emlékoldalak létrehozása elősegíti a technospiritualitást. A fogalom alatt értjük a közösségi oldalakon történő elhunytakra való megemlékezést és az elhunyttal való kommunikációt, és a halott profiljának a menedzselését. Az emlékoldalon közzétett bejegyzések, képek és emlékek segítségével megfigyelhetjük az elhunyt személy ábrázolását, sok mindent megtudhatunk, hogy milyen volt ő, egyáltalán ki volt ő az ismerősök szemében. Ezt egyfajta identitásalkotásnak is nevezhetjük, amely a család és az ismerősök által jön létre, kommentekkel, képekkel. Az identitásalkotás tudatosan a szeretett személy halálakor kezdődik el egy megváltozott formájában, hiszen az elhunyt személy már nem tudja megválogatni, hogy

¹³⁴ Facebook Súlyközpont, Szabályok és jelentések: *Emlékoldallá alakított fiókok*, in; https://web.facebook.com/help/1017717331640041/az-emlékoldalláalakítottfiókokismertetése/?helpref=hc_fnav, letöltés: 2021.06.19.

¹³⁵ Facebook Súlyközpont, Szabályok és jelentések: *Fiók emlékoldallá alakításának vagy eltávolításának kérése*, in; <https://web.facebook.com/help/requestmemorialization>, letöltés: 2021.06.19.

milyen tartalmak jelenjenek meg személyes profilján. Ilyen értelemben a közösségi emlékdal egyfajta szociális archívumként is értelmezhető.¹³⁶

2.3. Virtuális temetők

A virtuális térben és a közösségi médiában az emlékdalokon kívül lehetőségünk van virtuális temetőbe is ellátogatni. A virtuális sírkert fogalma számos jövőbeli tanulmányozási lehetőséget hordoz magában, mivel egy kezdetleges felületről vagy felületekről van szó. A temetőbe ellátogató személy egy rövid regisztrációt követően, létrehozhat egy sírt (sírhanthot), vagy rákereshet személyekre így meglátogatva azok sírhelyeit. Egy sírhant létrehozásánál – melyet általában az elhunyt személy családja vagy közeli ismerőse hoz létre – meg kell adni az elhunyt személy nevét, születési és elhalálozási évszámát, majd fényképeket lehet feltölteni és egy rövid leírást is közzé lehet tenni. Ezek az oldalakon a sírhanthoz látogató személy gyertyát tud gyújtani vagy esetenként virágot tud ültetni az elhunyt személy sírjára, így virtuálisan is karbantartva a sírhelyet.¹³⁷

Magyar nyelvterületen az egyik legnagyobb és legismertebb „virtuális temető” a Gyertyaláng oldal (*melléklet 1.*), amely a Facebookkal összeköttetésben a „Mindenkiért egy-egy gyertya égjen” szlogent viseli. Az oldal felhívása: „Gyújts gyertyát eltávozott szeretteidért, vagy azokért, akikre szeretettel gondolsz.” Lényege tehát abban áll, hogy virtuálisan gyertyagyújtással emlékezzünk az elhunyt szeretteinkre.¹³⁸ Az oldal használata mindenki számára ingyenes, tehát új személyt felvenni az oldalra és gyertyát gyújtani is ingyenesen lehet. Az oldalra fellépve megjelennek az elhunyt személyek, nézettől függően a számuk. Találhatunk róluk egy kis képet, amely felett a legutoljára gyújtott gyertya ég, a kép alatt pedig írja az elhunyt személy nevét. Azt is megtudhatjuk, hogy éppen ki gyújtotta az égő gyertyát: „*[keresztnev]-ért, gyújtotta férje*”. Ha rálépünk egy személyre akkor megtekinthetjük a létrehozott profilját, megtudhatjuk a születési évét és azt is, hogy mikor hunyt el; megtekinthetjük a róla feltöltött képeket és a hozzászólásokat is. Minden profil esetében láthatjuk, hogy ki gyújtotta a legelső gyertyát (évszámmal) és azt is, hogy melyik felhasználó gyújtotta az éppen égő gyertyát.

¹³⁶ VESZELSZKI-PARAPATICS: *A részvételtől a részvétig*, 183.

¹³⁷ ZELENA András: *Veszteségkommunikáció az újmédia színterein*, 145.

¹³⁸ VESZELSZKI-PARAPATICS: *A részvételtől a részvétig*, 184.

Az oldal különlegességeihez tartozik, hogy vásárolhatunk különleges gyertyákat is, ami abban áll, hogy kiválaszthatjuk a színét, a formáját; ami a felhasználók többségének a lényegesebb, hogy a különleges gyertyák sokkal több ideig égnék, mint az átlagos gyertyák. Az elhunyt személy profilján megtalálhatjuk, hogy az éppen aktuális gyertya meddig ég még: *„Ezt a különleges gyertyát gyújtotta [felhasználó neve] 350 napja [keresztnev]-ért. Ez a gyertya még több mint 5923 napig ég.”* Az elhunyt személy profilján láthatjuk, hogy összesen hány gyertyája van és azokból még hány ég: *„2305 gyertya ég az eddig gyújtott 1279000 közül”*. Ami szintén különlegessége az oldalnak, hogy a hozzátartozók azt is megtudják nézni egy kis térképen, hogy hol égnék éppen a gyertyák az elhunyt személyért, a gyertyagyújtók megadott helyadatai alapján. Az oldalon folyamatosan megtekinthető, hogy hányan vannak épp látogatók és felhasználók; láthatjuk, hogy az adott időben éppen hány személyért gyújtanak gyertyát és hogy ez percenként hány gyertyát jelent. *„Jelenleg 1783 látogató és 52 gyertyagyújtó van itt, akik 65 személyért átlagosan 76 gyertyát gyújtanak percenként.”*¹³⁹

A gyertyagyújtásokat meglehetősen közvetlenül az oldalról, ezzel is jelezve, hogy éppen ég egy gyertya az elhunyt személyért és aki szeretne az szintén gyújthat gyertyát. Konkrét adat nem áll a rendelkezésünkre arról, hogy a Gyertyaláng oldalon hány regisztrált elhunyt van összesen, viszont az oldal népszerűségét mutatja az, hogy a Gyertyaláng.hu Facebook oldal *„129,466 embernek tetszik és 129,112 ember követi”*.¹⁴⁰ Előnye, hogy az elhunytakra való megemlékezés lehetségessé válik a távolból is. A virtuális gyertyagyújtás távolban élő személyeknek megnyugvást adhat, hiszen így ők is kifejezhetik részvételüket a családnak, a hozzátartozóknak, akik a gyertyagyújtás megosztása következtében láthatják, hogy sokan gondolnak az elvesztett személyre.

Meg kell említenünk az oldal hátrányát is, amely abban mutatkozik meg, hogy megfigyelhető egy versengés a felhasználók között, hogy melyik elhunytnak van a legtöbb és legkülönlegesebb gyertyája, kinél ég a legtovább a gyertya. Ezek alapján jön létre az úgynevezett gyertyalángérték. Kétféle listát tudunk így elkülöníteni, az egyik a *„Legújabb különleges gyertyás személyek”*, a másik, *„Akikért legtöbben gyújtanak.”* Az, hogy ennek

¹³⁹ Saját gyűjtés, <https://gyertyalang.hu>, megtekintés: 2021.06.19, 15:34.

¹⁴⁰ Saját gyűjtés, https://web.facebook.com/gyertyalang/?ref=page_internal, megtekintés: 2021.06.19, 15:40.

milyen szociális, pszichológiai, lelki, tipográfiai stb. következményei vannak és lehetnek, mi most nem vizsgáljuk.¹⁴¹

Az online térben természetesen még találkozunk más típusú virtuális temetőkkal is, ilyen a Nemfeledünk.hu oldal is (*melléklet 2.*), amely konkrétan egy online temető. Az oldalon a következő felhívás található: „*Lépj be a temető virtuális világába, állítson emlékfalat elhunyt szeretteinek, gyűjtsen egy mécsest és helyezze el az emlékezés virágait.*” Ez az oldal is ingyenesen használható, de itt már szembe találkozunk egy választási lehetőséggel, hiszen be lehet lépni a temető kapuján a szeretteinkhez, és beléphetünk a házikedvenceinkhez is. A belépés után tulajdonképpen láthatjuk az emlékfalat, ahol szintén egy kis sírkő ikonon megtaláljuk az elhunyt nevét, születési és elhalálozási évszámát és egy képet róla. Ez az oldal annyiban különbözik a Gyertyaláng oldaltól, hogy a gyertyagyújtás mellett virágot is lehet helyezni az elhunyt online sírjára. A Nem Feledünk oldal különlegessége az, hogy az online temetőben meglátogathatjuk közismert személyek sírhelyeit is, valamint találunk egy „Évfordulók” opciót, melyre rákattintva megnézhetjük, hogy az adott napon kik hunytak el, és hány éves évfordulóról van szó. A Facebookon a Nemfeledünk-virtuális temető néven találjuk meg az oldalt a következő felhívási szöveggel: „*Emlékezzen meg elhunyt szeretteiről, lépjen be a virtuális temető kapuján.*” Az oldal „3094 embernek tetszik, és 3080 ember követi” jelenleg.¹⁴²

Érdekességképpen megemlíthetjük még a Lapidaris.com oldalt (*melléklet 3.*), melynek felhívó szövege: „Ahol az emlékeid örökké élnek. – Őrizd meg elhunyt szeretteid életének történetét a jövő generációi számára.”. Az emlékoldal különlegessége az, hogy okos eszközről is online szerkeszthető a profil. Tartozik hozzá egy applikáció melyet letöltve az okoseszközökre bármikor-bármilyen, szinte azonnal megosztható. Az emlékoldal létrehozása ugyanúgy történik, mint a már említett két másik oldalnál. Meg kell adnunk az elhunyt személy nevét, lakhelyét, születési és elhalálozási évszámát, valamint fel kell töltenünk egy profilképet. Ezen az oldalon is lehet gyertyát gyűjtani megemlékezésépp, ahol szintén láthatjuk, hogy ki gyűjtötte a gyertyát és mikor; szintén lehet több képet is feltölteni az elhunyt személyről, és az Adatlap menüpontban több információt is közzé tehetünk az elhunyttról. Ezen a megemlékező oldalon a Csendes szavak menüpontban lehet megosztani az elhunyttal kapcsolatos gondolatainkat, emlékeinket. Az oldal egyedisége az, hogy feltölthető a valódi sírhely is, a

¹⁴¹ VESZELSZKI-PARAPATICS: *A részvételtől a részvétig*, 184.

¹⁴² Saját gyűjtés, https://web.facebook.com/nemfeledunk.hu/about/?ref=page_internal , megtekintés: 2021.06.19, 16:07.

Sírhely menüpont alatt, feltölthetünk egy képet a síremlékről, a Google Térkép segítségével bejelölhetjük a sírhely konkrét helyét, és megjelölhetjük, hogy kik nyugszanak még azon a sírhelyen. Ez azoknak segítség, akik az applikáción belül távolból akarják meglátogatni a sírt, hiszen egyszerűen csak rálépnek az Útvonalterv létrehozása lehetőségre és láthatják, hogy hova kell menniük. Mindezek mellett, amivel eltér a már említett két másik oldaltól a Lapidaris, az az, hogy az Életvonal menüpont alatt, létrehozhatjuk az elhunyt személy életútját. Lehetőségünk van leírni az élettörténetét, megadhatjuk végzettségeit, foglalkozásait és mindezt úgy, hogy mindenhez csatolni kell egy képet és az adott eseményhez fűződő dátumot. Így az emlékdalt felkereső személy a megosztott adatokon keresztül végig nézheti az elhunyt személy életútját a születésétől egészen a haláláig. A Lapidaris emlékdalt a Gyertyaláng és a Nem Feledünk oldalakkal ellentétben csak korlátozva érhető el ingyenesen. Különböző csomagokat tudunk megvásárolni melyeknek az összege annak függvényében nő, hogy hány évig szeretnénk, ha az emlékdalt elérhető lenne, valamint egy bizonyos összegért rendelhető egy úgynevezett Lapidaris kő (*melléklet 4.*), amely tulajdonképpen a kőbe vésett történet. A Lapidaris kő ugyanis a sírhelyre helyezhető kis porcelántáblácska, amely egyedi azonosítóval van ellátva, így csak annyi a dolga a sírhelyet meglátogató személynek, hogy hozzáérinti az okostelefont a Lapidaris kőhöz és máris megtekintheti az elhunyt személy emlékdaltát és élettörténetét. Az oldal egy igen innovatív kezdeményezés, amely még kezdetleges fázisban van ezért konkrét adatokat nem lehet még találni róla.

Minden veszteségközvetítő weboldal népszerűségére többféle magyarázatot is találhatunk. Az egyik a már említett megemlékező/gyászoló személy földrajzi távolsága az elhunyt személy sírhelyétől, a másik pedig a ma már egyre gyakoribb hamvszórásos temetés következtében „a kegyelet lerovására rendelkezésre nem álló konkrét hely.”¹⁴³

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a gyászoló hozzátartozók között nemcsak az emlékdalokon hanem a virtuális temetőkben is közösség teremődik, ahol kölcsönösen támogatják egymást a gyászoló személyek a gyászmunkában, megosztják egymással saját veszteségeiket, történeteiket. A virtuális temetők gondolata még akkor is, ha sokaknak ijesztően hangzik, lassan a mindennapjaink részét képezik. A virtuális tér, az online élet, a közösségi médiában való lét velejárója az is, hogy fejlődünk kell és nyitnunk kell az ilyen és hasonló talán még idegen és új dolgok felé. A közösségi oldalakon folytatott kommunikáció és a gyászmunka az emlékweboldalakon¹⁴⁴ az egyéni veszteséget közösségi veszteségélménnyé

¹⁴³ ZELENA: *Veszteségkommunikáció az újmédia színterein*, 145.

¹⁴⁴ VESZELSZKI-PARAPATICS: *A részvételtől a részvétig*, 194.

tágítja ki, amely megmutatkozik a reagálások, a hozzászólások, a különböző emotikonokkal való visszacsatolások révén. Az online térben történő veszteségkommunikáció a gyász közösségi feldolgozása során elősegítheti az egyéni gyászfeldolgozást is.¹⁴⁵

3. A feltámadás reménye az online térben

A keresztény ember a halált és a gyászt a túlvilági életbe vetett hitén keresztül szemléli. Egy szeretett személy halála minden ember életében radikális változást hozhat. Amikor egy családtag, egy barát, egy ismerős haláláról értesülünk mindannyian egy krízishelyzetet élünk át melyre sok esetben nem megfelelőképpen reagálunk. Minél közelebb állt hozzánk az elhunyt személy, annál mélyebb a gyásznak és a kezdetleges sokkos állapot több ideig fennáll. Egy szeretett személy elvesztése erőtlenné tesz még akkor is, ha bizalommal és hittel nézünk a jövőbe és a feltámadás reményében szeretnénk szemlélni a veszteséget. A keresztény temetési szertartások, a beépült rítusok elősegítik ennek a reménynek a kialakulását, melyhez két tényező is hozzájárul. Az egyik a halálból való feltámadás hite és az a meggyőződés, hogy elhunyt hozzátartozóinkét imádkozhatunk.¹⁴⁶ Amikor elfog a halálfélelem, szeretteink elvesztése, arra kell gondolnunk, hogy Jézus a feltámadás és az élet.¹⁴⁷ Már az Ószövetségben követhetjük annak a tudatnak a kialakulását, hogy a halál nem a véget jelenti, hanem az élet folytatását egy más minőségben. A hívő zsidó ember az életet Isten ajándékának tekintette, és számára Isten az élet és a halál ura volt. Az Újszövetségben a feltámadásba vett hit központi jelleget ölt és ez a hit Krisztusban nyer új értelmet, hiszen azt mondja: „Aki bennem hisz, ha meghal is élni fog.” (Jn 11,25) Így a halál utáni életet úgy szemlélhetjük, hogy mindazok, akik eltávoztak az élők sorából Krisztussal élnek tovább.¹⁴⁸

A feltámadásba vetett hit megadja mindannyiunk számára azt a kegyelmet, hogy a halálra ne úgy tekintünk, mint minden jónak az elrontójára, hanem mint valami szépre; olyan valóságra, amely mindannyiunkat elvezet a szerető Istenhez. „Azt hiszem, ha a halálról lehet azt mondani, hogy szép, akkor az ilyenfajta csendes elfogadás, lelki gazdagság olyan emléket hagy hátra,

¹⁴⁵ ZELENA: *Veszteségkommunikáció az újmédia színterein*, 146.

¹⁴⁶ Stefaan van CALSTER: *Hozzáértőink halálánál*, ford: GYÖRFFY Andrea, in: GÁL Ferenc (szerk.): *Communio*, Nemzetközi Katolikus Folyóirat: *Hiszem a test feltámadását*, Communio Alapítvány, Budapest 1995, 61.

¹⁴⁷ KATONA István: *Gyógyító lelkigyakorlat*, Marana Tha2000, h.n. 2002, 105.

¹⁴⁸ CALSTER: *Hozzáértőink halálánál*, 62.

amely a halotról csak a jót, nagyszerűségét, becsületességét és még más erényeit írja be a szívünkbe.”¹⁴⁹ Éppen ezért fontos az elhunytakért végzett imádság is, melynek alapját Jézus Krisztus kereszten mondott szavai adták: „Atyám, kezedbe ajánlom lelkemet.” (Lk 23,46.) Ezt a részt megtaláljuk a Zsoltárok könyvében is (Zsolt 31,6) és a haldokló István diakónus is ezt az imát ismétli. Az elhunyt szeretteinkért felajánlott ima abban a reményben történik, hogy irgalmat találnak az Úrnál, és az imádkozóban is megerősítik azt a hitet, hogy szeretteik Isten jobbján vannak, hazatértek az Úrhoz.¹⁵⁰ A feltámadásba vetett hitünk nekünk keresztény embereknek megadja a megváltásba vetett bizalmunkat is. A Szentírásban szemlélhetjük, hogy Jézus egész élete megváltás volt, egy olyan engedelmesség melyben az Atyának kedve telt; és beteljesedése abban áll, hogy Jézus Krisztus vállalta a halált és ezzel jóvátette minden ember engedetlenségét. A megváltás tehát valóság, ugyan úgy ahogy a halál is az, viszont minden ember számára Jézus Krisztusban egy új kezdet, egy új remény jelenik meg.¹⁵¹ Nekünk keresztények számára a megváltás és a feltámadás hite adja a megnyugvást, még akkor is, ha szeretteink elvesztése fájdalmat és szenvedést okoz. Minden veszteség melyet megélünk Jézushoz vezet el, és megadja azt a felismerést, hogy még a halál sem választhat el minket a szeretteinktől, és ez a bizonyíték Isten irántunk való szeretetére. „A bizonyíték, hogy Isten szeret minket, abban áll, hogy Jézus meghalt értünk akkor, amikor még bűnösök voltunk. Igaz, üdvösségünk még reménybeli, de a keresztény reménység sohasem csalatkozik.”¹⁵²

Az online térben a feltámadás reménye, habár megjelenik, de nem feltétlenül az Istenbe vetett bizalom adja az alapját. A halálhír közzétételével kapcsolatosan is találunk olyan bejegyzéseket, melyek azt mutatják, hogy írásos formában megvallják az emberek a feltámadásba vetett hitüket, viszont lehet, hogy egy következő bejegyzésben már teljesen az ellenkezője mutatkozik meg mindennek. Természetesen egy gyászfolyamatban az érzelmek intenzitásától is függ, hogy egy személy éppen az Istenben való megnyugvásáról tesz-e közzé egy bejegyzést, vagy az iránta érzett haragjáról. A gyászfolyamat előrehaladtával viszont, főképp hívő emberek körében egyre inkább megmutatkoznak olyan bejegyzések, melyekből arra következtethetünk, hogy a gyászoló személyek hittel tekintenek a jövőbe és a feltámadás reménye megkönnyebbülést hozott számukra. Nézzünk egy példát: „*Hiszem, hogy Isten mellett vagy és onnan vigyázol ránk drága fiam. Még mindig elmondhatatlanul hiányzol, de ha*

¹⁴⁹ PINTÉR: *Gyógyítás és erkölcs*, 259.

¹⁵⁰ CALSTER: *Hozzá tartozóink halálánál*, 62-63.

¹⁵¹ Michael FIGURA: *A hit az üdvösség kezdete*, ford: GÁL Ferenc, in: GÁL Ferenc (szerk.): *Communio*, Nemzetközi Katolikus Folyóirat: *Istennek adott válasz*, Communio Alapítvány, Budapest 1996, 6-7.

¹⁵² Roger POUDDRIER: *A megváltott lét öröme*, Agapé, Újvideék 1992, 11.

becsukom a szemem látom a mosolyodat és megnyugszom, mert hiszem, hogy egyszer majd újra láthatom a mosolygós arcodat és magamhoz ölelhetlek. Végtelen szeretettel gondolkodok rád minden nap. Emléked legyen áldott!”

Nehéz megvizsgálni a kommentelők részvétnyilvánítását, hiszen mi alapján dönthetnénk el, hogy amikor egy személy részvétel és azt írja, hogy „Isten nyugtassa” vagy „Nyugodjon békében, Isten szent nevében” akkor ezt hitbeli meggyőződésből teszi. Egyszerűen csak feltételezni tudjuk azt, hogy sok hozzászólás ugyanolyan készletéből fakad, mint az, hogy felköszöntsünk egy születésnapját ünneplő személyt. A közösségi médiában megfigyelhetjük, hogy nagyon sokan azért írnak jókívánságot, mert az ismerőseik is írtak. Ez a versengés lehet annak az elgondolásnak az alapja, hogy a részvétnyilvánító személyek között van olyan, aki csak megszokásból ír egy kommentet és mindig az éppen aktuális formulát használja; ha születésnapot köszönt akkor az „Isten éltesse”, ha pedig gyász hírhez kommentel, akkor az „Isten nyugtasson” formulát.

Természetesen ide sorolhatjuk azokat a képes megosztásokat is, melyek különböző idézetekkel vannak feliratozva. Ebben az esetben is csak azt tudjuk megállapítani, hogy a gyászfolyamat szinte utolsó szakaszában jelennek meg azok a bejegyzések, amelyek már nem a veszteség fájdalomról és elviselhetetlenségéről árulkodnak, hanem valamiféle belenyugvásról. A képes tartalmak, melyeken Istennel és a hittel kapcsolatos szövegek olvashatók, érzelmmel telítettek és kifejezésre juttatják a gyászoló személy belső érzelmeit. Az ilyen képes megosztásokhoz legtöbb esetben társul az ismerősök részéről egyfajta együttérzés és empátia. A keresztény empátia mércéje Jézus Krisztus, aki földi élete során példát adott nekünk embereknek arra, hogy hogyan közeledhetünk szenvedő embertársainkhoz alázattal, szeretettel, együttérzéssel.¹⁵³ Az együttérzést nem választjuk, egyszerűen csak érezzük, hogy bennünk van. Ezt a képességet az ember úgymond fentről kapja ajándékként, hogy együttérzésével segíteni tudjon embertársán.¹⁵⁴ A hozzászólások, melyekben a gyászoló személlyel való együttérzésüket fejezik ki a felhasználók, megkönnyíthetik a gyászoló személy terhét. A saját fájdalmát senkitől sem lehet elvenni, viszont könnyíteni szeretettel, odafordulással, törődéssel lehet. Erőt és bátorságot adni, együttérző környezetet teremteni szintén lehet. A szeretetnek ez a fajta melegsége hordozhatóvá teszi a gyászoló személy fájdalmát és átalakulhat szent teherré, melyben megszülethet egy erősebb, bölcsebb és lelkileg gazdagabb személy.¹⁵⁵A feltámadás

¹⁵³ SZENTMIHÁLYI: *A gyöngék ereje*, 43-44.

¹⁵⁴ HELLER Ágnes: *Személyiségétika*, Osiris Kiadó, Budapest 1999, 53.

¹⁵⁵ SINGER: *Együtt lenni, együtt érezni*, 230.

reményét a közösségi médiában az együttérzés mutathatja meg leginkább. Nekünk, vallásunkat gyakorló keresztény embereknek feladatunk tehát, hogy a virtuális világban is segítsük a szenvedő embereket terheik hordozásában, ezzel tanúságot téve a szerető és gondviselő Istenről. Anselm Grün így fogalmaz: „Ha együttérzéssel hallgatod meg mások nehézségeit, problémáit, új élethez vezető útra segítheted őket. Embertársaid gondjait áldássá tudod változtatni.”¹⁵⁶

¹⁵⁶ Anselm GRÜN: *Minden napunk út a boldogsághoz*, Szent Gellért Kiadó, h.n., 2006, 57.

4. Összegzés

Dolgozatomban a halál és a gyász közösségi médiában megjelenő formáit vizsgáltam, és kutatásom során több felvetett kérdésemre is megtaláltam a választ. Számomra a halál sosem volt idegen, életem során többször gondolkodtam már azon, hogy milyen is lehet valójában. Mindig is úgy gondoltam, hogy van benne valami többlet, hogy nem lehet csak pusztán az élet végeként értelmezni. Ezt a gondolatot erősítette meg bennem a felhasznált szakirodalom, és azt kell mondanom, hogy a dolgozat írása közben megnyugodtam, minden kétségem és félelmem, ami eddig aggodalomra adott okot a múlandósággal kapcsolatban, megszűnt.

A dolgozatom első fejezetében a halál témakörét tárgyaltam és annak az online felületeken megjelenő formáit. Ebben a fejezetemben a következő kérdésekre kerestem a választ: Vajon a közösségi média felületein mennyire merünk nyíltan beszélni a halálról és mindez milyen mértékben tudatos? Arra a következtetésre jutottam, hogy a felhasználói felületeinken sokkal nyíltabban beszélünk érzékeny témákról, mint személyes beszélgetések alkalmával. Még azokban a témákban is, melyek személyesen jobban megérintenek, könnyebben leírjuk a gondolatainkat, hiszen van időnk arra, hogy összeszedetten fogalmazzuk meg a véleményünket egy bizonyos témában. A halállal és a gyásszal kapcsolatosan is egyértelműen megállapítható, hogy bizonyos emberek akár hozzászólásban, akár a gyászolónak küldött személyes üzenetben könnyebben kezdeményeznek beszélgetést, mint személyesen. Egy másik vizsgált kérdésem ebben a fejezeteben a halálhír közlésével kapcsolatosan az volt, hogy merünk-e nyíltan fogalmazni vagy inkább a halál különböző szinonimáit használjuk? Kutatásom során arra jutottam, hogy annak ellenére, hogy a halál tabusítását az online térben mindinkább felváltja a halálról való nyílt beszéd, a halálhír közétételénél mégsem mondjuk ki nyíltan, hogy mi történt. Megfigyeléseim alapján sok esetben a hozzátartozók csak sejtetik, hogy halálesetről van szó, mondhatnánk úgyis, hogy kerülik a témát és a konkrét közlés helyett inkább az átélt fájdalmat írják le, amelyből a veszteségre következtethetünk.

A második fejezetben a gyász megjelenését és a gyászfeldolgozás folyamatát vizsgáltam, valamint azt, hogy a gyászmunka fázisai milyen formában jelennek meg a gyászoló személyek és az érintett felhasználók profiljain. Tárgyaltam a digitális hagyaték fogalmáról és az elhunyt személyek privát fiókjainak az emlékdallá nyilvánításáról is; valamint említést tettem néhány ismert virtuális temetőről is. Az online gyásszal kapcsolatosan arra kerestem a választ, hogy vajon a közösségi média elősegíti-e a gyászfolyamatot, vagy méginkább hátráltatja a gyászoló személyt a veszteség feldolgozásában? Arra a következtetésre jutottam, hogy a közösségi média

egy megosztott gyászfolyamatot indít el. Értem ezalatt azt, hogy habár a szeretett személy elvesztésének fájdalmát és hiányát a gyászoló egyénileg éli meg, még sincs egyedül ebben a fájdalomban, hiszen a nyilvánosan megosztott bejegyzéseire folyamatosan érkeznek reakciók. Ezek legtöbb esetben együttérzést fejeznek ki, amely a gyászoló személy számára azt mutatja, hogy az ismerősei gondolnak rá és törődnek vele. Az emlékdalakkal kapcsolatosan szintén arra jutottam, hogy elősegítik a gyászfolyamatot és azt is, hogy az elhunyt személy emléke fennmaradjon; hiszen minden évfordulóval kapcsolatosan automatikusan jelennek meg emlékek róla.

Az utolsó fejezetben röviden foglalkoztam a feltámadás reményének a mibenlétével az online felületeken, és azt vizsgáltam, hogy mi keresztény emberek hogyan tudjuk elősegíteni az online térben a feltámadás reményébe vetett hit kialakulását. Egyértelműen kijelenthetem, hogy mindezt csak empátiával és tanúságtétellel lehetséges. A feltámadás reményét és örömét nem lehet senkire ráerőltetni, ahogyan a fájdalmát sem lehet senkinek elvenni, csak megkönnyíteni lehet. Úgy gondolom, hogy keresztény emberként a legtöbb, amit tehetünk az, hogy embertársainkhoz való odafordulásunkban és életünk minden pillanatában tanúságot teszünk a szerető és irgalmas Istenről. Úgy hiszem, ha ezt sikerül megtennünk, akkor a továbbiakhoz is megmutatja a helyes utat az Úr.

Összefoglalva azt mondhatom, hogy nagyon izgalmas volt megfigyelni, hogy a Facebook és más közösségi média felületeken milyen formában jelenik meg a halál gondolata. A téma sokkal többet rejt magába, szinte minden alfejezetet lehetne külön és hosszasan vizsgálni, különféle módszerekkel. Kitekintésképp azt mondhatom, hogy érdemes lenne ebben a témában külön vizsgálni azt, hogy hol van az Egyház szerepe és milyen lehetőségei vannak a témával kapcsolatosan. Érdemes lenne külön megvizsgálni azt is, hogy a hagyományos rítusok milyen formában jelennek meg az online felületeken, mint ahogy az említett eltávolító rítusok is – átalakult formában ugyan – megjelennek. A virtuális temetőkkal kapcsolatosan is érdekes kutatásra ad lehetőséget az, hogy vajon a Katolikus Egyház hogyan tudna beleintegrálódni az online térnek ebbe a közegébe. Természetesen minden említett felületet részletekbe menően lehetne kutatni, valamint a komment szekció tüzetesebb vizsgálata is rejt magában lehetőséget.

Mellékletek

Melléklet 1: Gyertyaláng emlékoldal

<https://www.gyertyalang.hu>

The screenshot displays the Gyertyaláng.hu website interface. At the top, there is a navigation bar with several menu items: **GYERTYÁK**, **AKIKÉRT ÉG**, **GYERTYA-GYÚJTÁS**, **ÚJ SZEMÉLY**, **IDÉZETEK**, **SEGÍTSÉG**, and **KAPCSOLAT**. Below the navigation bar, the main content area is titled **Gyertyák**. On the left side, there is a sidebar with a search bar, a login section (**Belépés**) with fields for email and password, and a registration section (**Regisztráció**) with a link for forgotten passwords. Below the sidebar, there is a Facebook widget for Gyertyaláng.hu with 129K likes. The main content area features a grid of candles, each with a photo of a person. The grid is titled **Rendezés** and includes a dropdown menu for **Kiért ég:** (Ember) and a dropdown for **Rendezés:** (Legnagyobb gyertyaláng érték). The grid shows 511049 candles in total, with the current page being 1 of 4259. A pagination bar shows numbers 1 through 12, followed by an ellipsis and 4259. A tooltip on the right side of the grid reads: "Vidd az egeret az egyik gyertya fölé, vagy kattints a képre a részletekért." At the bottom left, a statistics box states: "Jelenleg 1717 látogató és 37 gyertyagyújtó van itt, akik 40 személyért átlagosan 34 gyertyát gyújtanak percenként."

Melléklet 2: Nem Feledünk virtuális temető

<http://www.nemfeledunk.hu>

Melléklet 3: Lapidaris emlékdal

<https://lapidaris.com/hu/>

Melléklet 4: Lapidaris kő

<https://lapidaris.com/hu/mi-a-lapidaris-ko>

Summary

In my thesis I examine the forms of death and grief in social media and try to find answers to the question of how the idea of death appears on the platforms we use, how much we dare to deal with it and what we mean by the concept of online grief. In the first major chapter, I discuss the topic of death and how it appears on social media. In this chapter, I talk about posting a death and the reactions Facebook users have to the death of a loved one.

In the second chapter, I examine the emergence of grief and the process of grief processing, and how the stages of grief work are reflected in the profiles of the bereaved and the users involved. In particular, I discuss the notion of digital legacy and the transformation of the private accounts of the deceased into memorial pages. Of particular interest in this chapter is the topic of virtual cemeteries, discussed in the third subsection, which is both exciting and frightening. I will mention here the most popular sites, but it is important to note that there is a growing number of virtual funeral walls and platforms, which shows the interest in this topic and the growing demand for such services in our evolving world.

In the third and final chapter, I briefly discuss the nature of the hope of resurrection in online spaces, but I have actually been able to draw very rudimentary conclusions on the subject, as online mourning itself is still relatively new. For this topic, I have relied entirely on the shares and reactions to them on users' personal profiles. To sum up, we can say that in our daily lives there are smaller, greater pains and losses, but death is the greatest loss of our lives. The pain and suffering we experience, most often as a result of the loss of a loved one, is often completely hopeless.

Death and bereavement inevitably become part of everyone's experience of life, but over the last decades the media and social networks have gradually begun to influence the way we perceive and process death and dying. The process of death and bereavement is also increasingly being discussed on social media, and it could almost be said that the taboo that we see in modern society is no longer present on online platforms. Of course there is no problem with this, the problem is that we can talk about certain topics very openly in the online space while in real life we avoid the same topics in our conversations.

Overall, then, what can be said about these social networks on the subject is that they are completely changing the way we mourn, and the taboo of death is being replaced by public talk about death.

Irodalomjegyzék

Egyházi dokumentumok:

- *Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján*, Szent Jeromos Bibliatársulat, Budapest 2008.
- *A II. Vatikáni zsinat dokumentumai*, DIÓSI István (szerk.), Szent István Társulat, Budapest 2000.
- *A Katolikus Egyház Katekizmusa*, ford. DIÓSI István, Szent István Társulat, Budapest 2002.

Szótárok és lexikonok:

- HERBERT Haag: *Bibliai lexikon*, Szent István Társulat, Budapest 1989.
- LÉON-DUFOUR Xavier: *Biblikus teológiai szótár*, Szent István Társulat, Budapest 1986.

Szakkönyvek:

- Anselm GRÜN: *Az életművészet könyve*, Jel Kiadó, Budapest 2011.
- Anselm GRÜN: *Minden napunk út a boldogsághoz*, Szent Gellért Kiadó, h.n., 2006.
- BENKŐ Antal–SZENTMÁRTONI Mihály: *Testvéreink szolgálatában*, Prugg Verlag, Eisenstadt 1981.
- BODÓ Márta: *Halál, halálkultusz és haláltánc a középkori irodalomban*, in; DIÓSI Dávid (szerk.): *A halálbiztos halál. Tanulmányok az elmúlás és a halál kultúrájáról*, Szent István Társulat–Verbum, Budapest–Kolozsvár 2011.
- BOROS László: *A halál misztériuma. Az ember a végső döntés helyzetében*, Vigilia Kiadó, Budapest 1998.
- BOROS Szabolcs: *Elidegenedés, halál. Jean Lacroix Kudarc-elmélete*, in; BODÓ Márta (szerk.): *Testben élünk*, Verbum, Kolozsvár 2016.
- C.S. LEWIS: *A fájdalom*, Harmat Kiadó, Budapest 1992.
- DIÓSI Dávid: *„Kaszás e földön a halál...” A halálbiztos halál teológiai boncolgatása*, in; DIÓSI Dávid (szerk.): *A halálbiztos halál. Tanulmányok az elmúlás és a halál kultúrájáról*, Szent István Társulat–Verbum, Budapest–Kolozsvár 2011.

- BAKÓ Tihamér: *Utak és ösvények, Életünk váltófázisai és válságai*, Psycho Art, Budapest 2004.
- BAKÓ Tihamér: *Verem mélyén, Könyv a krízisről*, Psycho Art, Budapest 2004.
- BALÁZS Lajos: *Menj ki én lelkem a testemből*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda 1995.
- Elisabeth KÜBLER-ROSS: *A halál és a hozzá vezető út*, Gondolat, Budapest 1988.
- Elisabeth LUKAS: *Szenvedésnek is van értelme*, Agapé, h.n. 2007.
- Endraß ELKE: *Megbetegítő hit? Kiutak a válságból*, Kálvin János Kiadó, Budapest 2006.
- FARKAS Péter: *Hittel a jövőbe*, Szent István Társulat, Budapest 2001.
- FEUER Mária: *Gyász a családban*, in: FEUER Mária (szerk.): *A családsegítés elmélete és gyakorlata*, Akadémiai Kiadó, Budapest 2008.
- FODOR Rita: *Gyászfeldolgozás a haláltól elidegenedett korban*; in: BEREZKI Silvia sa (szerk.): *Sokarcú irgalmasság. Vallomások, interjúk, tanulmányok*, Verbum, Kolozsvár 2016.
- HELLER Ágnes: *Személyiségterápia*, Osiris Kiadó, Budapest 1999.
- Henri J. M. NOUWEN: *A szeretet belső hangja*, Ursus Libris, h.n. 2002.
- HOLLÓ László: *Isten csodálatos üdvösségpedagógiája. Alapvető erkölcs*, Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár 2007.
- HOMA Ildikó: *Evangéliumi lélektan*, Verbum kiadó, Kolozsvár 2014.
- Irvin D. YALOM: *Szemben a nappal. A haláltól való rettegés legyőzése*, Park Könyvkiadó, Budapest 2018.
- Jörg MÜLLER: „...És ő meggyógyítja minden gyöngeségedet”. *Pszichoterápia keresztény nézőpontból*, Marana Tha 2000, Budapest 1994.
- KATONA István: *Gyógyító lelkigyakorlat*, Marana Tha 2000, h.n. 2002.
- KISS Enikő Csilla–SZ. MAKÓ Hajnalka (szerk.): *Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*, Pannónia Könyvek, Pécs 2015.
- Michael FIGURA: *A hit az üdvösség kezdete*, ford: GÁL Ferenc, in; GÁL Ferenc (szerk.): *Communio, Nemzetközi Katolikus Folyóirat: Istennek adott válasz*, Communio Alapítvány, Budapest 1996.
- MOLNÁR György–SZÜTS Zoltán: *Nem mondhatom el senkinek, elmondhatom hát mindenkinek! A privát média hatása a nyilvánosságra*, in; KOVÁCS KIS György (szerk.): *Korunk*, Korunk Baráti Társaság, III. Folyam, 2017. augusztus/8

- MUSTÓ Péter SJ: *Megszeretted, ami a tiéd*, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, Budapest 2014.
- NÉMETH Tünde–NYÍRI Magdolna (szerk.): *Gyász a szeretetben és a családban*, NEVI-Mentálhigiénés Program, Budapest 1999.
- Nicklas TOBIAS: *A halál komolysága az Ó- és Újszövetségben*, ford: VIK János–MÁTÉ Róbert, in; DIÓSI Dávid (szerk.): *A halálbiztos halál. Tanulmányok az elmúlás és a halál kultúrájáról*, Szent István Társulat – Verbum, Budapest – Kolozsvár 2011.
- Philippe MADRE: *Az együttérzés iskolája. Az ember szenvedése és az isteni együttérzés*, Nyolc Boldogság Katolikus Közösség, Homokkomárom 2002.
- PILLING János: *A gyász hatása a testi és a lelki egészségi állapotra*, Semmelweis Egyetem, Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola, Budapest 2012.
- PILLING János: *A gyász lélektana és a gyászolók segítése*; in; PILLING János (szerk.): *A halál, a haldoklás és a gyász kultúranropológiája és pszichológiája*, Semmelwei Kiadó, Budapest 2010.
- PINTÉR József: *Gyógyítás és erkölcs*, Kairosz Kiadó, h.n. 2003.
- POLCZ Alaine: *Együtt az eltávozottal*, Jelenkor Kiadó, Pécs 2005.
- POLCZ Alaine: *Gyászban lenni*, Pont Kiadó, Budapest 2000.
- POWELL John: *Miért félek a szeretettől? A szorongás és a közöny leküzdése*, Vigilia Kiadó, Budapest 1997.
- RICOEUR Paul: *A rossz mint teológiai és filozófiai kihívás* ford. KENDEFFY Gábor, in; Magyar Filozófiai Szemle, 1997/1-2.
- Roger POU德里ER: *A megváltott lét öröme*, Agapé, Újvidék 1992.
- SINGER Magdolna: *Együtt lenni, együtt érezni, Önkéntes betegkísérés a hospice-ba*, Magyar Hospice Alapítvány, Budapest é.n.
- SINGER Magdolna: *Vigasztalódás a gyászban*, Jaffa Kiadó, h.n. 2016.
- SMITH E. Janet–KACZOR Christopher: *Életbe vágó kérdések. Bioetika katolikus szemmel*, Szent István Társulat, Budapest 2017, 137.
- Stefaan van CALSTER: *Hozzá tartozóink halálánál*, ford: GYÖRFFY Andrea, in; GÁL Ferenc (szerk.): *Communio*, Nemzetközi Katolikus Folyóirat: *Hiszem a test feltámadását*, Communio Alapítvány, Budapest 1995.
- SZABÓNÉ KÁRMÁN Judit: *Családgondozás–krízisprevenció*, Medicina Könyvkiadó Rt, Budapest 2004.

- SZENTMÁRTONI Mihály: *Az isten kereső, szenvedő ember. A pszichológia rákérdez az istenkép fontosságára a segítő szolgálatban*, in; BODÓ Márta (szerk.): *Testben élünk*, Verbum, Kolozsvár 2016, 218-235.
- SZENTMÁRTONI Mihály: *Istenkeresésünk útjai. A Vallásos megtapasztalás lélektana*, Agapé, Szeged 2000.
- SZENTMIHÁLYI SZABÓ Péter: *A gyöngék ereje*, Szent István Társulat, Budapest 1997.
- TÁNCZOS Vilmos: *A halottkultusz modern kori átalakulása*, in; DIÓSI Dávid (szerk.): *A halálbiztos halál. Tanulmányok az elmúlás és a halál kultúrájáról*, SZENT ISTVÁN TÁRSULAT–Verbum, Budapest–Kolozsvár 2011.
- TEGZES Katalin: *Meggyógyítja a megtört szívűeket és bekötözi sebeiket*, in; BERECSKI Silvia sa (szerk.): *Sokarcú irgalmasság. Vallomások, interjúk, tanulmányok*, Verbum, Kolozsvár 2016.
- TŐZSÉR Endre (szerk.): *Önmegvalósítás keresztény szemmel*, Új Ember Kiadó, Budapest 2006.
- Verena KAST: *A gyász, egy lelki folyamat stádiumai és esélyei*, T-Twins Kiadó, Stuttgart 1982.
- WALLACE Patricia: *Az internet pszichológiája*, Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

Internetes források:

- BÚZÁS Andrea: *Az utolsó bejegyzés: gyázmunka és digitális hagyaték a közösségi médiában*, in; https://mediakutato.hu/cikk/2012_04_tel/02_digitalis_hagyatek.
- *Digitális hagyaték*, in; <https://eletveg.hu/hu/digitalis-hagyatek/>
- FREUD Sigmund: *Mourning and Melancholia*, in; https://web.english.upenn.edu/~cavitch/pdflibrary/Freud_MourningAndMelancholia.pdf
- Facebook Súlyközpont, Szabályok és jelentések: *Emlékoldallá alakított fiókok*, in; https://web.facebook.com/help/1017717331640041/azemlékoldalláalakítottfiókokismertetése/?helpref=hc_fnav.
- Facebook Súlyközpont, Szabályok és jelentések: *Fiók emlékoldallá alakításának vagy eltávolításának kérése*, in; <https://web.facebook.com/help/requestmemorialization>

- Facebook Súgóközpont, Szabályok és jelentések: *Hagyatéki kapcsolattartók*, in; https://web.facebook.com/help/241237032913527/hagyatekikapcsolattartok/?helpref=hc_fnav
- HIDVÉGI Brigitta: *Digitális hagyaték: ki foglalkozik az online életeddel a halálod után*, 2020.február 24, in; <https://nlc.hu/lelek/20200224/digitalis-hagyatek-facebook-email/>
- Internet Hotline: *Hogyan kezeljük elhunyt szeretteink online hagyatékát?* 2019.augusztus 13, in; https://nmhh.hu/cikk/206320/Hogyan_kezelhetjuk_elhunyt_szeretteink_online_hagyatekat
- KÁRPÁTY Ágnes: *A gyász szociológiája*, MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest 2002, in; <http://mek.niif.hu/02000/02010/02010.pdf>
- kCs: *Digitális hagyaték – mi lesz az online létünkkel a halálunk után?*, in; 2021.01 31, <https://szabadmagyarszo.com/2021/01/31/digitalis-hagyatek-mi-lesz-az-online-letunkkel-a-halalunk-utan/>
- LINDEMANN Erich: *Az akut gyász tünettana és kezelése*, in; https://kharon.hu/docu/1998-99-tel_erich-akut.pdf
- North York General: *Hogyan tovább? Útmutató szeretteink elvesztésének átéléséhez*, https://www.nygh.on.ca/data/2/rec_docs/1496_Going_on_from_here_Hungarian.pdf
- The Digital Legacy Association, *What Can You Do... about your Digital Legacy?* in; [https://www.dyingmatters.org/sites/default/files/files/Digital%20Legacy%20Fact%20sheet%20for%20Dying%20Matters%20\(Autosaved\).pdf](https://www.dyingmatters.org/sites/default/files/files/Digital%20Legacy%20Fact%20sheet%20for%20Dying%20Matters%20(Autosaved).pdf)
- VESZELSZKI Ágnes – PARAPATICS Andrea: *A részvételtől a részvétiig. A halál megjelenése és gyászmunka a közösségi oldalakon*, 2014.April, in; https://www.researchgate.net/publication/312511112-A_részvételtől_a_részvétiig_A_halál_megjelenése_és_gyászmunka_a_közösségi_oldalakon (researchgate.net)
- ZELENA András: *Veszteségkommunikáció az újmédia színterein*, 2017. 01, in; https://mediakutato.hu/cikk/2017_01_tavasz_nyar/09_vesztesegkommunikacio_az_uj_media_szinterein.pdf

Declarație pe proprie răspundere

Subsemnatul/a.....**FRANK BOGLĂRKA**..... declar că lucrarea de licență/disertație pe care o voi prezenta în cadrul examenului de licență la Facultatea de Teologie Romano-Catolică a Universității Babeș-Bolyai, în sesiunea iulie 2021, sub îndrumarea **PROF. UNIV. DR. HABIL. DIOSI DĂVID** reprezintă o operă personală. Menționez că nu am plagiat o altă lucrare publicată, prezentată public sau un fișier postat pe Internet. Pentru realizarea lucrării am folosit exclusiv bibliografia prezentată și nu am ascuns nici o altă sursă bibliografică sau fișier electronic pe care să le fi folosit la redactarea lucrării. Prezenta declarație este parte a lucrării și se anexează la aceasta.

Data,

22.06.2021.

Semnătura,

Frank Boglarka